

Conceptual analysis of community as the foundation of geographical space production

Zakiye Naderi¹, Mohsen Janparvar², Mohsen Noghani³, Maryam Ghasemi⁴

1. PhD student in Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: zakiyeneri73@gmail.com

2. Assistant Professor of Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: janparvar@um.ac.ir

3. Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: noghani@um.ac.ir

4. Department of Geography and Humanities, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: magh30@um.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: April 4, 2026

Revised: May 23, 2026

Accepted: June 23, 2026

Published: June 23, 2026

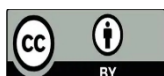
Keywords:

community production
of space political
geography
meaningfulness of space
collective memory

Abstract

This research adopts a theoretical and conceptual approach to reassess the position of community as a fundamental unit in the process of geographical space production. Contrary to classical conceptions that predominantly view space as a product of formal policymaking and the will of institutional powers, this study offers an alternative explanation of space production by emphasizing lived experience and community agency. Within this framework, space is regarded not merely as an objective context for action, but as a consequence of social relations, meaning, memory, and collective narrative. The research methodology is qualitative, based on conceptual analysis drawing upon theoretical sources in political geography, sociology of space, and philosophy of place. The findings are formulated around four independent conceptual axes: first, community as the identity-building context of space, wherein internal bonds, cultural memory, and place attachment give rise to identity-laden places; second, community as the mechanism of spatial meaning-making, which through cultural coding, language, ritual, and narrative, imbues space with social significance; third, community as a spatial agent and policymaker, capable of influencing spatial order through informal and horizontal structures; and fourth, community as the memory and history-maker of place, which through anchoring collective memory in the physical fabric of space, ensures historical continuity and cultural persistence. This research underscores the necessity of redefining the theoretical frameworks of political geography with a focus on the active role of community in space production, and proposes a conceptual model for transitioning from authority-centered approaches toward a community-centered reading of space.

How to cite: Naderi, Z, Janparvar, M, Noghani, M and Ghasemi, M. (2026). Conceptual analysis of community as the foundation of geographical space production. *Geography and Regional Planning*, 16(63).465-487. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.585083.4470>

Introduction

The conceptualization of space within political geography has long been dominated by state-centric and top-down paradigms, viewing it primarily as a product of official policies, legal boundaries, and centralized power. This classical approach often relegates the role of community to a passive, background variable, overlooking its fundamental agency in shaping spatial realities. This research challenges this prevailing notion by positing that space is not a neutral container for human action but is actively produced through lived experience, social relations, and collective memory. The core issue addressed is the theoretical neglect of the "community" as a fundamental unit of spatial production. Despite the growing recognition of the social construction of space in contemporary theory, there remains a significant gap in systematically conceptualizing how communities—through their internal bonds, cultural codes, political agency, and historical narratives—generate meaningful place. This omission has practical consequences, as development and planning projects that ignore community agency often result in spatial alienation, loss of identity, and social fragmentation. Therefore, this research focuses on redefining the role of community to bridge the gap between abstract spatial policy and lived spatial reality, arguing for a conceptual shift from authority-oriented to community-centered frameworks in geographical analysis.

Methodology

This study employs a qualitative, theory-driven analytical approach to develop a conceptual framework for understanding community as a foundational unit of geographical space production. The research is based on a systematic literature review, drawing from classical and contemporary theoretical sources across political geography, spatial sociology, and place philosophy. Data were gathered from key texts by theorists including Tönnies, Durkheim, Lefebvre, Agnew, Soja, and Harvey. The analysis proceeded through three stages: conceptual identification and coding of key themes,

theoretical content analysis and synthesis, and finally, inferential reasoning to derive four core conceptual functions of community in spatial production. The methodological logic is deductive-analytical, aiming for theoretical development and conceptual reorganization rather than empirical measurement, thereby providing a foundational analytical basis for future geographical research.

Results and Discussion

The conceptual analysis reveals that community functions as the foundational unit of geographical space production through four interconnected mechanisms. First, communities construct spatial identity by transforming abstract geometry into meaningful places through collective self-definition, cultural symbols, and symbolic boundaries, making space a reflection of "who we are" as a social group. Second, communities serve as meaning-making mechanisms, imbuing space with social significance through language, rituals, narratives, and cultural coding, where meaning emerges from lived experience and repeated social practices rather than physical form alone. Third, communities act as informal spatial actors and policymakers, exercising soft power through horizontal organization, grassroots initiatives, and everyday spatial practices that resist top-down impositions and establish customary regulations carrying social legitimacy. Fourth, communities anchor collective memory in physical space, transforming places into living archives of shared experiences through commemoration, rituals, and oral traditions that ensure historical continuity and cultural transmission across generations. These findings fundamentally challenge classical state-centric paradigms by demonstrating that space is not a neutral container but a social product generated from within lived experience. This community-centered perspective reveals that sustainable spatial policy must recognize communities not merely as beneficiaries or passive subjects but as active co-creators of spatial order. The research underscores that ignoring community agency leads to spatial alienation, loss of

identity, and policy failure, while acknowledging community-based spatial production offers a viable alternative to technocratic, top-down planning models that often prove disconnected from social reality.

Conclusion

This research set out to critically examine the foundational assumption that space is primarily a product of formal policies and institutional power, arguing instead for a community-centered understanding of geographical space production. Through conceptual analysis, the study demonstrates that community is not merely a passive inhabitant of space but an active producer of spatial meaning, identity, order, and memory. The four conceptual pillars identified—community as identity-builder, meaning-maker, spatial actor, and memory-keeper—collectively challenge state-centric and technocratic paradigms that have long dominated political geography. These findings reveal that space emerges from lived

experience, social relations, and collective narratives, rather than from top-down planning alone. Consequently, sustainable spatial policy must recognize communities as co-creators of spatial reality, not merely as beneficiaries or subjects of official decisions. Ignoring this agency leads to alienation, cultural fragmentation, and policy failure, while acknowledging community-based spatial production offers a more legitimate, resilient, and responsive approach to spatial governance. This research advocates for a paradigmatic shift in political geography: moving from engineered, abstract space toward socially experienced, meaning-rich place. Such a reorientation requires new conceptual tools that place community, narrative, memory, and everyday practice at the center of spatial analysis. Ultimately, this study contributes a theoretical foundation for future empirical research and policy development that genuinely integrates community agency into the production of just and sustainable geographical spaces.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting

data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Fourth author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

تحلیل مفهومی اجتماع به عنوان واحد بنیادین تولید فضای جغرافیایی

زکیه نادری^۱، محسن جان پرور^۲✉، محسن نوغانی^۳، مریم قاسمی^۴

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: ramzan.k44@gmail.com

۲. نویسنده مسئول. استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: abbas.arghan@yahoo.com

۳. گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: kamyabi23@gmail.com

۴. گروه جغرافیا و علوم انسانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: magh30@um.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>پژوهش حاضر با رویکردی نظری و مفهومی، بر آن است تا جایگاه اجتماع را به عنوان واحد بنیادین در فرایند تولید فضای جغرافیایی بازخوانی کند. برخلاف تلقی‌های کلاسیک که فضا را عمدتاً محصول سیاست‌گذاری‌های رسمی و اراده قدرت‌های نهادی می‌دانند، این تحقیق با تأکید بر تجربه زیسته و کنشگری اجتماع، تبیینی بدیل از تولید فضا ارائه می‌دهد. در این چارچوب، فضا نه فقط بستر عینی برای کنش، بلکه خود به مثابه پیامد روابط اجتماعی، معنا، حافظه و روایت جمعی تلقی می‌شود. روش تحقیق، کیفی و مبتنی بر تحلیل مفهومی با اتکای بر منابع نظری در جغرافیای سیاسی، جامعه‌شناسی فضا و فلسفه مکان است. یافته‌های تحقیق در چهار محور مفهومی مستقل صورت‌بندی شده‌اند: نخست، اجتماع به مثابه بستر هویت‌ساز فضا که در آن، پیوندهای درونی، حافظه فرهنگی و تعلق مکان، موجب شکل‌گیری مکان‌های هویت دار می‌گردند؛ دوم، اجتماع به مثابه سازوکار معناپذیری فضا که با رمزگذاری فرهنگی، زبان، آیین و روایت، به فضا معنای اجتماعی می‌بخشد؛ سوم، اجتماع به مثابه بازیگر فضا‌ساز و سیاست‌گذار که قادر است از طریق ساختارهای غیررسمی و افقی، بر سامان فضایی تأثیر بگذارد؛ و چهارم، اجتماع به مثابه حافظه و تاریخ‌ساز مکان که از طریق تثبیت خاطره جمعی در کالبد فضا، پیوستگی تاریخی و تداوم فرهنگی را تضمین می‌کند. این پژوهش، بر ضرورت بازتعریف چارچوب‌های نظری جغرافیای سیاسی با تمرکز بر نقش فعال اجتماع در تولید فضا تأکید دارد و الگویی مفهومی برای عبور از رویکردهای اقتدار محور و اجتماع‌محور از فضا پیشنهاد می‌دهد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۱۵</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۳/۲</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۴/۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۴/۲</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>اجتماع تولید فضا جغرافیای سیاسی معناپذیری فضا حافظه جمعی</p>

استناد: نادری، زکیه، محسن، نوغانی، محسن و قاسمی، مریم. (۱۴۰۵). تحلیل مفهومی اجتماع به عنوان واحد بنیادین تولید فضای جغرافیایی. *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۳): ۴۶۵-۴۸۷. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.585083.4470

مقدمه

در عصر پیچیدگی‌های فزاینده اجتماعی، جغرافیا دیگر صرفاً علم توصیف مکان‌ها و مرزها نیست؛ بلکه علم فهم پویایی‌های انسانی در بستر فضا است. نگاه مدرن به فضا آن را از یک ظرف بی‌جان، به پدیده‌ای زنده، تفسیری و معنامند تبدیل کرده است. اما هنوز در بخش مهمی از ادبیات جغرافیای سیاسی، فضا همچنان محصولی از تصمیمات حاکمان، قدرت‌های مرکزی و فرایندهای بالاب‌پایین تلقی می‌شود؛ درحالی‌که تجربه زیسته جوامع گواهی بر آن است که فضا، پیش از هر چیز، در دل روابط انسانی زاده می‌شود. مفهوم «اجتماع» در این میان، جایگاهی مهم و کم‌رنگ دارد. در بیشتر تحلیل‌ها، اجتماع یا به‌عنوان متغیری پس‌زمینه‌ای و خنثی در نظر گرفته می‌شود، یا کاملاً ذیل ساختارهای رسمی دولت‌ها نادیده گرفته می‌شود. این در حالی است که زندگی جمعی، از نخستین لحظه‌های شکل‌گیری آن، با سازمان‌دهی فضایی گره خورده است. پرسش بنیادین این است که چگونه می‌توان مفهوم اجتماع را نه صرفاً به‌عنوان محل استقرار افراد، بلکه به‌عنوان یک خالق فضا در نظر گرفت؟ در جهان واقعی، فضا بدون اجتماع، تهی از معناست. میدان، خیابان، خانه یا روستا تا زمانی که از سوی انسان‌ها تجربه، زیسته و تفسیر نشود، فقط شکل است نه مکان. اجتماع است که با رمزگذاری فرهنگی، حافظه تاریخی، عاطفه مشترک و نظام روابط انسانی، فضا را از حالت بی‌جان به یک واقعیت زیسته تبدیل می‌کند؛ بنابراین، نادیده گرفتن نقش اجتماع در تولید فضا، به‌منزلهٔ تقلیل فضا به ابزاری فنی یا ابعادی ایستا خواهد بود.

ادبیات کلاسیک جغرافیا، متأثر از پارادایم‌های مدرنیستی، معمولاً با رویکردی دولت‌محور به نظم فضایی می‌نگرد. فضا در این چارچوب، تابع تقسیم‌بندی‌های حقوقی، مرزبندی‌های سرزمینی و نهادهای رسمی است. اما با تحولات مفهومی در قرن بیستم و بیست و یکم، این تلقی با چالش جدی مواجه شده است. جنبش‌های اجتماعی، کنش‌های محلی، مقاومت‌های فضایی و تجربه‌های زیسته در مقیاس خرد، همه گواهی بر این است که اجتماع‌ها فضا را بازآفرینی می‌کنند. آنچه در این میان مغفول مانده، تلاش نظری منسجم برای صورت‌بندی «اجتماع به‌عنوان واحد تولیدکننده فضا» است. هنوز چارچوب نظری روشنی که جایگاه اجتماع را در فرایند تولید فضا تبیین کند، در ادبیات جغرافیای سیاسی کمتر دیده می‌شود. اغلب مطالعات یا به‌وجوه ساختاری قدرت سیاسی بسنده کرده‌اند، یا تنها از منظر فرهنگی یا نمادین به فضا نگریده‌اند، بدون آنکه فرایند خلق فضا توسط اجتماع‌ها به‌عنوان یک سازوکار تحلیل شود. نقش اجتماع در تولید فضا، صرفاً نمادین یا حاشیه‌ای نیست. این نقش، بنیادین است؛ چراکه اجتماع نه‌تنها در فضا حضور دارد، بلکه به‌واسطهٔ کنش جمعی، تعامل اجتماعی و حس تعلق، فضا را به مکان بدل می‌کند. مکان، بر خلاف فضا، واجد معنای اجتماعی است؛ و این معنا تنها در بستر اجتماع شکل می‌گیرد. با این توصیف، اجتماع نه فقط زیست‌کننده فضا، بلکه زاینده آن است.

در چنین چارچوبی، تحلیل فضا بدون درک اجتماع، همچون تحلیل زبان بدون واژگان خواهد بود. همان‌طور که واژه‌ها معنا را ممکن می‌سازند، اجتماع نیز معنای فضا را ممکن می‌کند. فضاها در دل اجتماعات شکل می‌گیرند، در آن‌ها معنا می‌یابند و از طریق آن‌ها مقاومت یا بازآرایی می‌شوند. این حقیقت، ضرورت بازتعریف بنیادین در رویکردهای تحلیلی جغرافیای سیاسی را مطرح می‌سازد. امروزه که سیاست‌گذاری فضایی با بحران مشروعیت، ناکارآمدی و بیگانگی مواجه است، بازگشت به اجتماع به‌عنوان واحد تحلیلی، نه فقط یک انتخاب نظری، بلکه یک الزام سیاسی و عملی است. بدون فهم چگونگی خلق فضا توسط اجتماع، هرگونه ساماندهی فضایی محکوم به انتزاع و بی‌ریشگی است؛ و این همان چیزی است که بسیاری از پروژه‌های توسعه، نوسازی یا بازآفرینی شهری را با شکست مواجه کرده است؛ بنابراین، مسئله‌ای که این پژوهش بر آن متمرکز است، تلاش برای بازاندیشی در پیوستگی و چگونگی نقش اجتماع در تولید فضا است. این مسئله، صرفاً تبیین یک رابطه نیست، بلکه تلاشی است برای بازسازی

مفهومی فضا در بستر اجتماعی آن. مقاله حاضر می‌کوشد با رویکردی تحلیلی، ریشه‌ای و مفهومی، این خلأ را پر کرده و گامی در جهت ارتقای بنیان‌های نظری جغرافیا بردارد.

مبانی نظری

فهم پدیده فضا در جغرافیای سیاسی همواره در امتداد دو رویکرد موازی حرکت کرده است: نخست، فضا به‌عنوان یک واقعیت فیزیکی و کالبدی که تابع ساختارهای قدرت و سیاست‌های رسمی است؛ دوم، فضا به‌مثابه یک ساخت اجتماعی که از دل روابط انسانی، فرهنگ و کنش‌های جمعی پدیدار می‌شود (ذکی و همکاران، ۱۴۰۰). در رویکرد دوم، مفاهیم اجتماعی چون اجتماع، حس مکان، هویت جمعی و سرمایه اجتماعی به مؤلفه‌های کلیدی در تحلیل فضا بدل می‌شوند. در این چارچوب، ضرورت دارد مفهوم اجتماع به‌عنوان نقطه عزیمت فهم تولید فضا مورد بازخوانی قرار گیرد.

رویکردهای کلاسیک در جغرافیای سیاسی، خصوصاً در سنت کارتوگرافیک و نهادگرایی، فضا را در نسبت مستقیم با قلمرو، دولت و مرزهای سیاسی تعریف کرده‌اند (Dutta, 2022). این دیدگاه‌ها، فضا را عمدتاً محصول اراده نهادهای حاکم تصور می‌کنند؛ جایی که مرزها کشیده می‌شوند، نظم برقرار می‌شود و هویت‌های سیاسی شکل می‌گیرند (Tule, 2017). در چنین خوانشی، اجتماع به حاشیه رانده می‌شود و نقش آن صرفاً به‌عنوان تابعی از ساختارهای کلان فروکاسته می‌شود (Nölke, 2014). در تقابل با این خوانش، نظریه‌پردازانی چون هانری لوفور، ادوارد سوگا و دیوید هاروی، با ورود به بستر فلسفه اجتماعی و نظریه انتقادی، تولید فضا را به‌مثابه یک فرایند اجتماعی معرفی کرده‌اند (Costa, 2007). از نظر لوفور، فضا نه امری داده شده بلکه برساخته‌ای از روابط اجتماعی، نظام‌های معنایی و ساختارهای ایدئولوژیک است (Stanek, 2011). او سه‌گانه معرفتی «ادراک فضا»، «تصور فضا» و «فضای زیسته» را مطرح می‌کند که در آن، فضای زیسته نقطه اتصال نظریه و زندگی روزمره است؛ همان جایی که اجتماع ظهور می‌کند (Rutanen, 2014; Rutanen, 2017). در چارچوب تفکر لوفور، اجتماع نه تنها در فضای زیسته حضور دارد، بلکه فعالانه در خلق آن مشارکت می‌کند. این مشارکت از طریق بدن‌ها، حافظه‌ها، نمادها، و کنش‌های اجتماعی انجام می‌گیرد (Zi-kai, 2007). چنین دیدگاهی ما را از تحلیل‌های تک‌بعدی و تکنوکراتیک درباره فضا به سوی فهمی چندلایه، تاریخی و فرهنگی از فضا سوق می‌دهد. براین اساس، اجتماع واجد ظرفیت بازتولید فضاست و تحلیل این فرایند مستلزم بهره‌گیری از چارچوب‌های جامعه‌شناختی است. جامعه‌شناسی کلاسیک نیز درک دقیقی از اجتماع و نظم اجتماعی ارائه کرده است که برای فهم نقش اجتماع در فضا ضروری است.

فردیناند تونیس در تمایز بنیادین خود میان (اجتماع^۱) و (جامعه^۲)، بر پیوندهای چهره‌به‌چهره، عاطفی و سنتی در ساختار اجتماع تأکید می‌کند (Alvaro, 2010). این پیوندها، پایه‌ای برای شکل‌گیری نظام فضایی معنادار در سطح محلی هستند، جایی که فضا نه صرفاً محصول برنامه‌ریزی، بلکه میدان کنش اجتماعی و تعامل انسانی است (Measure, 2015). دورکیم نیز با تأکید بر انسجام اجتماعی، نوعی نظم اخلاقی و فرهنگی را درون اجتماع شناسایی می‌کند که فضا را واجد معنا و نظم درونی می‌سازد. وی معتقد است که هنجارها و ارزش‌های مشترک، بنیان همبستگی اجتماعی‌اند و این همبستگی در مکان‌هایی خاص تجلی می‌یابد (Bellah, 2011). از این منظر، فضا در بستر اجتماع، حامل نظم، حافظه و سازوکارهای فرهنگی است که آن را به مکان بدل می‌سازد. در رویکرد ساخت‌گرای پارسونز، نظام اجتماعی از طریق نهادها و نقش‌های اجتماعی سامان می‌یابد (Vladimirovna, 2015). این نظام، در بستر فضایی مشخصی شکل می‌گیرد که بر اساس الگوهای فرهنگی، اقتصادی و

¹ Gemeinschaft

² Gesellschaft

سیاسی مشترک تکوین می‌یابد (Elam & Sardana, 2008). مفهوم اجتماع در این رویکرد، حلقه واسط میان فرد و ساختار کلان است؛ یعنی واحدی که تعاملات را سازماندهی می‌کند و از این طریق، بنیان نظم فضایی را بنیان می‌نهد (Trotsuk, 2012; Sasín, 2024). دیدگاه‌های پدیدارشناختی، خصوصاً در سنت‌های هوسرل، شوتز و مرلو - پونتی، تأکید دارند که فضا نه یک موجودیت بیرونی، بلکه تجربه‌ای درونی، ادراکی و بیناذهنی است (Carman, 2009). از این منظر، اجتماع مکانی است که در آن معنا از طریق حضور و مشارکت جمعی ساخته می‌شود (Breuer, 2020). فضا درون اجتماع، برساختی از نیت‌ها، حافظه‌های مشترک و افق‌های تاریخی است که به‌واسطه تعاملات انسانی دائماً در حال شکل‌گیری و بازآفرینی است (Viljoen, 2010).

پیش‌فرض بنیادین نظریه‌های مکان‌محور مانند جان آگنیو نیز آن است که فضا بدون زمینه اجتماعی، قابل فهم نیست. وی سه ویژگی اساسی مکان موقعیت، حس مکان و جای‌داشت سیاسی را برمی‌شمارد که هر سه، به شکلی بنیادین در بستر اجتماع شکل می‌گیرند (Agnew, 2002). اجتماع، در این دیدگاه، بستر زایش معنا، تجربه تعلق و مشارکت سیاسی است که فضا را از حالت انتزاعی به مکان معنادار تبدیل می‌کند. دیدگاه‌های انتقادی، خصوصاً نزد متفکرانی مانند هاروی، فضا را میدان نبرد قدرت می‌دانند؛ جایی که گروه‌های اجتماعی، نه تنها تحت سلطه قرار می‌گیرند، بلکه ظرفیت مقاومت، بازآرایی و تصاحب فضا را نیز دارا هستند (Low & Smith, 2009). اجتماع، در این چارچوب، بازیگر مؤثری در بازتوزیع فضا و مبارزه برای عدالت فضایی است؛ چراکه اجتماع با سازماندهی خود، می‌تواند مناسبات فضایی را دگرگون سازد (Massey, 1974). همچنین دیدگاه‌های نوین در حوزه حکمرانی محلی و برنامه‌ریزی مشارکتی، بر اهمیت اجتماع در تولید فضا تأکید دارند. این رویکردها به جای مدل‌های بالابده‌پایین، بر ظرفیت اجتماع در خلق فضاهای پاسخ‌گو، معنادار و پایدار متمرکز شده‌اند (Lennon & Moore, 2019). اجتماع به‌عنوان خالق فضایی که با خواست و هویت خود آن را طراحی می‌کند، به مرکز گفتمان فضایی بازمی‌گردد (Rose, 1997). آنچه در این مطالعات به‌صورت همگرا قابل استخراج است، حضور چهار کارکرد نظری مستقل برای اجتماع در فرایند شکل‌گیری فضا است. این کارکردها که در تقاطع لایه‌های معرفتی مختلف شناسایی شده‌اند، چارچوبی تحلیلی فراهم می‌آورند که می‌توان بر پایه آن، نسبت اجتماع با فضا را در سطوح گوناگون معنا، سازمان، تجربه و حافظه دنبال کرد. پژوهش حاضر بر آن است تا با اتکا به این چارچوب مفهومی، مسیر تحلیل را به‌سوی شناسایی و تبیین منسجم هر یک از این سطوح هدایت کند. هر کدام از این مؤلفه‌ها در مقام گره‌گاه‌های نظری مستقل، بنیانی برای شکل‌گیری یافته‌های تحقیق محسوب می‌شوند و امکان آن را فراهم می‌کنند تا تولید فضا نه به‌عنوان فرایندی صرفاً تکنیکی یا قدرت‌محور، بلکه به‌مثابه کنشی اجتماعی، تاریخی و معنا ساز تحلیل شود. در بخش بعد، بر مبنای این چارچوب مفهومی، یافته‌های نظری تحقیق در چهار محور اصلی ارائه خواهد شد.

روش تحقیق

روش تحقیق این مطالعه، کیفی و با رویکردی نظری - تحلیلی طراحی شده است. هدف آن، توسعه چارچوبی مفهومی برای فهم تولید فضای جغرافیایی از منظر اجتماع‌محور، در تقاطع دو حوزه جغرافیای سیاسی و جامعه‌شناسی فضا است. داده‌های مورد استفاده، متکی بر اسناد و متون علمی بوده و از طریق روش کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. انتخاب منابع با بهره‌گیری از رویکرد مرور نظام‌مند ادبیات صورت گرفته است؛ به‌گونه‌ای که مفاهیم و نظریه‌های کلیدی از متون کلاسیک (نظیر تونیس، دورکیم، وبر) و معاصر (از جمله لوفور، آگنیو، سوچا، گیرتز و هاروی) استخراج شده‌اند. فرایند تحلیل در سه مرحله اصلی پیش رفته است: نخست، مفاهیم مرتبط با "اجتماع" و "تولید فضا" شناسایی و کدگذاری مفهومی شده‌اند؛ دوم، این مفاهیم در چارچوب تحلیل محتوای نظری دسته‌بندی و درون‌مایه‌های مفهومی آن‌ها تلفیق شده‌اند؛ و در نهایت، این تحلیل به استنتاج چهار کارکرد بنیادین اجتماع

در تولید فضا (هویت‌سازی، معناپذیری، حافظه‌مندی و سیاست‌گذاری) انجامیده است. منطق استدلال در این پژوهش قیاسی - استنتاجی است؛ بدین معنا که رابطه میان مفاهیم بر پایه تحلیل مفهومی و تلفیق نظری بازسازی شده تا چارچوبی نظری نو ارائه گردد. از منظر هدف، این تحقیق در دسته مطالعات توسعه نظری قرار دارد و با بازآرایی مفهومی، بنیانی تحلیلی برای پژوهش‌های میدانی یا مدل‌سازی آینده در جغرافیا فراهم می‌آورد.

یافته‌های تحقیق

در پی تبیین مفهومی مسئله و بازخوانی نظام‌مند ادبیات نظری در حوزه‌های جغرافیای سیاسی و جامعه‌شناسی فضا، این تحقیق بر آن شد تا به‌جای نگاه کلاسیک و ساختارگرا به فضا، الگویی بدیل را مبتنی بر نقش اجتماع در تولید فضای جغرافیایی پیشنهاد کند. با کنارگذاشتن چارچوب‌های دولت‌محور و قدرت‌محور رایج، تمرکز تحقیق بر آن بود که اجتماع به‌مثابه یک کنشگر مفهومی و ساختاری، چگونه در فرایند تولید فضا، نه فقط نقش مشارکتی، بلکه نقش بنیادین ایفا می‌کند. فرایند تحلیل مفهومی نشان داد که اجتماع، بستر اصلی خلق معنا، تولید هویت، سازمان‌دهی سیاسی و تثبیت حافظه فضایی است. در این راستا، یافته‌های این پژوهش نه به معنای نتایج حاصل از سنجش آماری، بلکه به‌مثابه مفاصل نظری نوینی هستند که از تلفیق گفتمان‌ها و باز ساخت مفاهیم کلیدی استخراج شده‌اند. این یافته‌ها حاصل تقاطع و بازتفسیر نظریه‌های اجتماعی، جغرافیایی و فلسفی‌اند و تلاش دارند چارچوبی مفهومی برای درک اجتماع به‌عنوان خاستگاه تولید فضا ارائه دهند. در ادامه، چهار محور اصلی که نقش اجتماع را در تولید فضای جغرافیایی تبیین می‌کنند، به تفصیل تشریح خواهد شد.

- اجتماع به‌مثابه بستر هویت‌ساز فضای جغرافیایی

فضا زمانی از حالت بی‌جان هندسی به وضعیت واجد معنا منتقل می‌شود که در آن، نوعی پیوستگی میان ذهن جمعی و کالبد محیطی برقرار شود (مروجی و همکاران، ۱۴۰۰). این پیوستگی نه به‌صورت خودانگیخته، بلکه از طریق برساخت اجتماعی هویت شکل می‌گیرد. اجتماع با تعریف خویشتن جمعی خویش و بازتاب آن در فضا، نقشی فعال در تکوین هویت مکان ایفا می‌کند (علوی نسب و همکاران، ۱۳۹۸). این فرایند، ساختاری دوطرفه دارد: اجتماع در فضا هویت می‌یابد و هم‌زمان به فضا نیز هویت می‌بخشد. تجربه فضا از منظر اجتماع، همواره در نسبت با پرسش «ما که هستیم» تعریف می‌شود. کنشگران اجتماعی از طریق تعریف مرزهای هویتی، «خود» را از «دیگری» متمایز می‌کنند و این تمایز در قالب نشانه‌گذاری فضایی، نام‌گذاری مکان، بازنمایی فرهنگی و تخصیص نمادین ظاهر می‌شود (ملک افزلی و امینیان، ۱۴۰۰). هویت فضایی حاصل این گره‌خوردگی میان معناهای درونی اجتماع و ویژگی‌های بیرونی فضاست؛ و این ترکیب، منحصر به اجتماع است. هر اجتماع انسانی، به‌واسطه تاریخ، زبان، آیین و حافظه جمعی خویش، الگوی خاصی از مواجهه با فضا را تولید می‌کند (کاویانی‌راد و همکاران، ۱۳۹۸). برای نمونه، در محله زرتشتیان یزد، شکل خاص معماری خانه‌ها، جهت‌گیری معابر و وجود عناصر آیینی مانند آتشکده‌ها، بازتاب مستقیمی از آیین‌ها و حافظه فرهنگی جامعه زرتشتی در سازمان فضایی این ناحیه است. این الگو نه تنها در رفتارهای روزمره، بلکه در خلق فرم‌های فضایی نیز نمود می‌یابد؛ از طراحی میدان‌ها و جهت‌گیری خیابان‌ها گرفته تا سلسله‌مراتب درونی محله‌ها. فرم فضا، برآیند نظام ارزش‌گذاری و بازتاب ساختار هویتی اجتماع است (محبوب و همکاران، ۱۳۹۹). به‌عنوان مثال، میدان نقش جهان در اصفهان به‌وضوح بیانگر نظم اجتماعی دوره صفوی است که سه گانه قدرت دینی، اقتصادی و سیاسی را در یک فرم فضایی سلسله‌مراتبی، هم‌زمان بازتاب داده است.

هویت اجتماعی همواره در فرایند است و هرگز تثبیت یافته یا ایستا نیست (Liu & Laszlo, 2007). به همین ترتیب، هویت فضایی نیز پویاست و تابع تغییرات گفتمانی درون اجتماع است (Speller et al., 2003). فضا، همچون آینه‌ای انعطاف‌پذیر، بازتاب‌دهنده تعارض‌ها، آرمان‌ها، و حافظه‌های متفاوت اجتماع است (محمدی و اداک، ۱۳۹۹). هر تغییر در خاستگاه‌های معنایی اجتماع، صورت‌بندی تازه‌ای از فضا را به همراه می‌آورد (افضلی و همکاران، ۱۴۰۱). زمانی که اجتماع، فضا را با نمادها و اسطوره‌های خود رمزگذاری می‌کند، مکان به یک میدان فرهنگی بدل می‌شود. اسامی، یادبودها، آداب و سازه‌ها در چنین بستری تنها عناصر فیزیکی نیستند، بلکه حاملان روایت‌هایی‌اند که از درون اجتماع نشئت گرفته‌اند. از این منظر، مکان نوعی زبان است؛ زبانی که اجتماع از طریق آن خود را بیان می‌کند (فرج‌الله زاده و صالحی‌نیا، ۱۴۰۰). در فرایند تثبیت هویت در فضا، اجتماع با نوعی حافظه‌مندی مکانی عمل می‌کند. خاطره‌های جمعی، وقایع تاریخی و تجارب مشترک نه فقط در ذهن، بلکه در ساختار فضایی نیز ثبت می‌شوند (Chivallon, 2004). برای نمونه، میدان آزادی تهران یا خیابان انقلاب، به واسطه میزبانی رویدادهای مهم تاریخی، به فضاهایی بدل شده‌اند که حافظه جمعی سیاسی و فرهنگی جامعه ایرانی را در خود رمزگذاری کرده‌اند. کوچه‌ای که روایتی از مقاومت دارد یا میدانی که محل گردهمایی‌های تاریخی بوده، به عناصر هویتی بدل می‌شوند که دیگر نه فقط مکان، بلکه «ما» را بازنمایی می‌کنند. تعیین مرزهای نمادین از دیگر ابزارهای اجتماع در ساخت هویت فضایی است. هر اجتماع تلاش می‌کند برای حفظ یکپارچگی هویتی خود، فضا را از طریق نشانه‌های خاصی کنترل و تثبیت کند (برخوردار و همکاران، ۱۴۰۰). این نشانه‌ها ممکن است فرهنگی، مذهبی، زبانی یا تاریخی باشند، اما وجه مشترک آن‌ها، شکل‌دهی به احساسی از «درون» و «بیرون» است که بر اساس آن، فضا طبقه‌بندی می‌شود. به عنوان مثال در شهر سنج، نشانه‌هایی مانند زبان کردی در تابلوهای مغازه‌ها، پوشش محلی در فضاهای عمومی، و آیین‌های سنتی در میدان‌ها، نمونه‌هایی از مرزبندی‌های فرهنگی‌اند که تمایز هویتی این اجتماع را در فضا تثبیت می‌کنند.

هویت اجتماعی همواره به مکان وابسته است، زیرا مکان ظرف تبلور تجربه زیسته است (قیمتی و همکاران، ۱۳۹۹). انسان‌ها نه در انتزاع، بلکه در مکان‌ها هویت می‌گیرند؛ و این مکان‌ها از طریق اجتماع، معنا می‌یابند. به همین دلیل، هر گسست در رابطه اجتماع با فضا (مانند مهاجرت اجباری، تغییر کالبدی یا تبعیض فضایی) ضربه‌ای مستقیم به هویت جمعی وارد می‌سازد. در تقابل با مفاهیم انتزاعی از نظم سیاسی یا برنامه‌ریزی تکنوکراتیک، هویت اجتماعی مکان را از طریق تکرار، آیین و حافظه خلق می‌کند (Wise, 2000). اجتماع با بودن مستمر در فضا و بازآفرینی سنت‌های خود در آن، مکان را واجد یک زمانمندی فرهنگی و تاریخی می‌سازد که در آن، «گذشته» هم‌چون لایه‌ای زنده در ساختار اکنون حضور دارد. در فرایند تولید هویت فضایی، اجتماع نه فقط از درون، بلکه در واکنش به تهدیدهای بیرونی نیز بازتعریف می‌شود (Terlouw, 2017). دیگران، بیگانگان یا ساختارهای قدرت، اغلب نقش کاتالیزور در تقویت انسجام هویتی اجتماع ایفا می‌کنند؛ و فضا جایی است که این مقاومت‌ها رمزگذاری می‌شود. نشانه‌گذاری فضا، در چنین زمینه‌ای، به کنش هویتی تبدیل می‌گردد. در این میان، محله شهرک عرب‌ها در مشهد، با عناصر فرهنگی چون گویش بومی، آیین‌های خاص، و حضور نهادهای اجتماعی-مذهبی محلی، به مکانی بدل شده که تولید و بازتولید هویت قومی و تعلق فضایی در آن استمرار یافته است.

رابطه اجتماع و مکان، رابطه‌ای صرفاً کارکردی نیست؛ بلکه یک رابطه وجودی است. انسان‌ها مکان را نه فقط برای زیستن، بلکه برای بودن، شدن و معنا یافتن می‌خواهند. این امر نشان می‌دهد که اجتماع، از طریق مکان، هستی خود را تداوم می‌بخشد. مکان بدون اجتماع، تهی از هستی انسانی است. هر اجتماع برای تثبیت هویت خود نیازمند ساختارهایی از تعلق مکانی است. این تعلق نه از راه مالکیت کالبدی، بلکه از راه تعلق معنایی حاصل می‌شود. به عبارتی، اجتماع فضا را نه به دلیل حضور فیزیکی، بلکه

به‌واسطهٔ رمزگذاری هویتی خود، درونی می‌سازد. فضا در نگاه اجتماع، محل پیوند میان خودآگاهی و تاریخ است. هرچه تجربه‌های مشترک در مکان خاصی تراکم یابد، قدرت هویتی آن مکان نیز افزایش می‌یابد. این قدرت، اجتماع را در برابر تهدیدهای فرهنگی و فضایی مقاوم می‌سازد و به آن امکان بازتعریف پویای خود را می‌دهد. فرایند «مکان‌مند شدن هویت» درون اجتماع، نوعی تداوم سمبلیک میان گذشته، حال و آینده ایجاد می‌کند. این تداوم، موجب بازتولید اجتماعی نظم فضایی از پایین‌به‌بالا می‌شود؛ نظمی که برخلاف نظم رسمی، ریشه در زیست واقعی دارد و مشروعیت خود را از درون اجتماع کسب می‌کند. در نظام معنایی‌ای که اجتماع خلق می‌کند، فضا به‌نوعی آئینه تبدیل می‌شود؛ آئینه‌ای که اجتماع از طریق آن، خود را باز می‌بیند، بازتعریف می‌کند و بازنمایی می‌سازد. در اینجا، مکان صرفاً محل نیست، بلکه روایت است؛ روایتی از بودن، مقاومت، هم‌زیستی و معنا.

هرگونه برنامه‌ریزی فضایی که این بُعد هویتی فضا را نادیده بگیرد، به بیگانگی اجتماعی، نارضایتی جمعی و فرسایش پیوندهای همبستگی خواهد انجامید. سیاست‌گذاری بدون توجه به اجتماع، نوعی خشونت نمادین علیه هویت مکان است؛ و این خشونت می‌تواند به ازهم‌گسیختگی فرهنگی بینجامد. اجتماع با تبدیل فضا به مکان‌های خاص خود، نه تنها بقا و استمرار می‌یابد، بلکه تولید هویت می‌کند. این تولید، در چرخه‌ای دائمی، خود به تولید نظم اجتماعی، مقاومت فرهنگی و تعلق سیاسی منجر می‌شود. از این رو، می‌توان اجتماع را نقطه عزیمت تکوین هویت فضایی دانست؛ نقطه‌ای که هر نظریه‌ای درباره فضا باید از آن آغاز شود.

- اجتماع به‌مثابه سازوکار معناپذیری فضا

فضا به‌صورت خام، تهی از معناست؛ آنچه به فضا معنا می‌بخشد، حضور انسانی نیست؛ بلکه نظام تفسیری‌ای است که اجتماع بر آن تحمیل می‌کند (Lagopoulos, 2009). معنا در فضا از طریق فرایند رمزگذاری اجتماعی شکل می‌گیرد؛ فرایندی که در آن، فضا نه فقط ادراک می‌شود، بلکه تفسیر، بازسازی و تبدیل به متن فرهنگی می‌شود. اجتماع این متن را خلق می‌کند (حبیبی و جمشیدی، ۱۳۹۸). در نخستین سطح از این معناپذیری، اجتماع فضا را به‌واسطه حافظه و روایت شکل می‌دهد. هر کنش اجتماعی، حامل یک بار معنایی است که در فضا رسوب می‌کند. این رسوب‌ها، به مرور، لایه‌هایی از معنا می‌سازند که فضا را از حالت انتزاعی به فرم اجتماعی تبدیل می‌کنند (Mondada, 2011; Netto, 2007). برای نمونه، مسجد جامع مکی در زاهدان نه تنها یک بنای مذهبی است، بلکه در ذهن و تجربه‌ی اجتماعی اهل سنت منطقه، نماد هویت دینی، اتحاد قومی، و مقاومت فرهنگی در برابر به‌حاشیه‌رانی تاریخی است. اجتماع با انباشت تجربه، فضا را معنا می‌کند (گلایی و همکاران، ۱۳۹۷). معنا همواره در پیوند با قصد و نیت است؛ و نیت انسانی نه در خلأ فردی، بلکه در بستر نهادهای اجتماعی و نظم جمعی شکل می‌گیرد؛ بنابراین، معناپذیری فضا از دل اجتماع برمی‌خیزد، نه از افراد منفرد. فضا به‌مثابه محصول نیت‌مندی اجتماعی، دارای گفتمان است؛ و این گفتمان توسط اجتماع تولید و بازتولید می‌شود. در این میان، زبان، آیین و نمادها نقش واسطه را ایفا می‌کنند. اجتماع از طریق زبان خود به اشیاء، مکان‌ها و پدیده‌ها معنا می‌بخشد. مثلاً واژه‌هایی چون "خانه"، "قبرستان"، "میدان"، "زیارتگاه" و "کوچه‌ی پشتی" برای اجتماع‌های مختلف، معانی متمایزی دارند که از طریق زبان ساخته شده‌اند. زبان اجتماعی، ترجمان فرهنگی فضا است. همچنین، آیین‌های جمعی همان لحظه‌هایی‌اند که معنا به فضا تزریق می‌شود. مراسم، گردهمایی‌ها، مناسک و حتی اعتراض‌ها، فضا را نه فقط تحت تصرف کالبدی، بلکه تحت اشباع معنایی قرار می‌دهند. در نتیجه، مکان به صحنه‌ای برای بازنمایی نظام معنایی اجتماع بدل می‌شود. از «نماز عید» اهل سنت در میدانی باز زاهدان و ترکمن صحرا گرفته تا مراسم «نخل‌گردانی» در یزد، کنش‌های آیینی باعث تزریق معنا به فضا شده‌اند.

اجتماع همچنین فضا را با ارزش‌گذاری معنا می‌کند. ارزش‌های اجتماعی از قداست و حرمت گرفته تا ترس و طرد به مکان‌ها نسبت داده می‌شوند. مکان‌ها بر این اساس طبقه‌بندی می‌شوند: مکان‌های مقدس، مکان‌های ممنوعه، مکان‌های بی‌خطر، مکان‌های خطرناک. این طبقه‌بندی‌ها صرفاً فضایی نیستند، بلکه بازتاب نظام ارزشی اجتماع‌اند (Jiménez, 2003). فرایند معناپذیری هم‌زمان شامل ابعاد زمانی است. فضا، بر اثر تکرار معنادار کنش‌های اجتماعی، به حافظه بدل می‌شود (Ribeiro & Lyra, 2008). اجتماع از طریق تکرار رفتارها در مکان معین، به آن معنا می‌بخشد (باقریان و امیری، ۱۴۰۱). در واقع، معناپذیری فضا حاصل انباشت کنش‌های زمانی است که از گذشته تا حال امتداد یافته‌اند. نقش اساسی اجتماع در معناپذیری فضا، توانایی آن در خلق روایت است (جلالی و همکاران، ۱۳۹۹). روایت، زبانی است که اجتماع با آن جهان را می‌فهمد و به آن جهت می‌دهد (امیری، ۱۳۹۹). فضاهایی که دارای روایت‌اند، مکان‌هایی‌اند که در آن‌ها، اجتماع خود را می‌گوید، درد می‌کشد، خاطره می‌سازد یا مبارزه می‌کند (امیر رود و همکاران، ۱۳۹۸). معنا در فضا، همچون جریان سیال درون اجتماع حرکت می‌کند. نمی‌توان معنا را ثابت، ابژکتیو یا جهان‌شمول تصور کرد. اجتماع با تغییر ارزش‌ها، ساختارها و اولویت‌های خود، معنای فضا را نیز تغییر می‌دهد. از این رو، فضا نه تنها محصول اجتماع، بلکه آینه تحولات معنایی آن نیز هست. در فضاهای شهری، این معناپذیری پیچیده‌تر است. تضادهای طبقاتی، قومیتی، جنسی یا دینی در دل فضاهای شهری، به تولید معانی متناقض منجر می‌شوند. یک میدان ممکن است برای یک گروه مکانی امن و برای گروه دیگر مکانی تهدیدآمیز باشد (جان‌پرور و همکاران، ۱۴۰۰). معنا در این حالت، چندصدایی و متضاد است و اجتماع‌ها درون فضا با معنا درگیر می‌شوند. در چنین بستری، اجتماع از طریق معناسازی فضا، نوعی مقاومت نرم نیز تولید می‌کند. این مقاومت نه در تخریب فیزیکی، بلکه در بازتفسیر فضا نمود می‌یابد. اجتماعات فرودست ممکن است مکان‌هایی را که ساختار رسمی بی‌معنا کرده یا از آن‌ها سلب کرده، از نو تفسیر و احیا کنند. این فرایند، معنا را به ابزاری برای احیای هویت و کرامت بدل می‌کند. فرهنگ، به‌عنوان کلان‌ساختار اجتماعی، بستر دیگری برای خلق معناست. در شهر هورامان تخت در استان کردستان، "آرامگاه پیرشالیار" برای برخی اقشار محلی، به‌ویژه پیروان عرفان محلی و اهل حق، مکان مقدسی است که با آیین‌هایی چون دف‌نوازی و گردهمایی معنوی رمزگذاری شده است؛ در حالی که همان فضا برای بخش‌هایی از جامعه رسمی یا مذهبی دیگر، به‌دلیل تقابل با الگوهای شرعی رایج، به‌عنوان فضایی مشکوک یا حتی «بدعت‌آمیز» ارزیابی می‌شود. این تمایز ارزشی، نشان می‌دهد که اجتماع‌ها چگونه بر اساس نظام معنایی خود، فضا را به‌طور کاملاً متفاوت ارزش‌گذاری می‌کنند.

اجتماع از طریق ساخت‌های فرهنگی خود، نظامی از نشانه‌ها، رفتارها و تداعی‌ها ایجاد می‌کند که فضا را در یک منظومه معنایی قرار می‌دهد (فقیه‌الاسلام و کشمیری، ۱۳۹۹). هر مکان از این منظر بخشی از جهان معنایی اجتماع است، نه صرفاً یک نقطه روی نقشه. در مواجهه با فضا، اجتماع نمی‌پرسد که "این‌جا کجاست؟"، بلکه می‌پرسد که "این‌جا برای ما چه معنایی دارد؟". این پرسش، تمایز بنیادینی با رویکردهای فنی و فضا‌محور دارد و نقطه عزیمت تحلیل فضایی در چارچوب اجتماع‌محور است. معنا به فضا امکان ارتباط، پیوند و وفاداری می‌دهد (Netto, 2007). فرایند معناپذیری همچنین شامل طرد نیز هست؛ اجتماع می‌تواند مکان‌هایی را بی‌معنا کند، به حاشیه براند یا از آن چشم‌پوشی کند. این طرد، گاه در نتیجه بحران، گسست تاریخی یا آسیب روانی است. مکان‌های فراموش‌شده، مکان‌هایی هستند که اجتماع دیگر نمی‌خواهد به آن‌ها معنا دهد؛ نوعی "بی‌مکانی معنایی". در آبادان، بسیاری از خانه‌های رها شده در بافت قدیم، به‌ویژه در مناطق جنگ‌زده دهه ۶۰، امروز به فضاهایی متروک، آسیب‌زا و بی‌معنا برای اجتماع بدل شده‌اند؛ فضاهایی که اجتماع از آن‌ها چشم‌پوشی کرده است تا حافظه آسیب‌دیده را سرکوب کند.

در دوران مدرن، معنا در فضا اغلب با تسلط کارکردگرایی و فن‌سالاری تهدید شده است (Oh, 2024). فضاهایی که برای عملکرد ساخته می‌شوند، اما فاقد معنا هستند، نمی‌توانند زمینه‌ساز شکل‌گیری اجتماع فعال شوند (Yang et al., 2010). جامعه‌ای که

فضا را صرفاً از دریچه کارکرد می‌بیند، درکی سطحی از پیوندهای انسانی دارد (Mele, 2017). نمونه‌ای بارز از تهدید معنا در فضا را می‌توان در شهرهای جدید اقماری اطراف تهران مانند پردیس، پرد و اندیشه مشاهده کرد. این شهرها با رویکردی فن‌سالارانه و صرفاً کارکردی برای پاسخ به نیاز سرریز جمعیتی تهران طراحی شدند؛ اما به دلیل بی‌توجهی به زمینه‌های فرهنگی، هویتی و اجتماعی، نتوانستند به فضاهایی معناپذیر و اجتماع‌ساز تبدیل شوند. خیابان‌ها و بلوک‌های مسکونی این شهرها اگرچه از نظر فنی کارآمدند، اما فاقد امکان مشارکت ذهنی، خلق خاطره و احساس تعلق‌اند. برخلاف نگاه صرفاً کارکردی، معناپذیری فضا امکان مشارکت ذهنی و عاطفی با آن را فراهم می‌کند. اجتماع تنها در فضایی معنا می‌یابد که بتواند در آن تأمل، احساس و خاطره خلق کند. از این منظر، معناپذیری، پیش‌شرط تکوین حیات اجتماعی است، نه نتیجه آن. در نهایت، فضا بدون اجتماع معنا ندارد، و اجتماع بدون امکان تفسیر فضا، نمی‌تواند به تولید فرهنگی و کنشگری سیاسی دست یابد. معنا، همان نیرویی است که فضا را زنده، باز و پویا نگه می‌دارد. جامعه‌ای که از فضا معنای تازه‌ای می‌سازد، در واقع خود را بازآفرینی می‌کند.

- اجتماع به‌مثابه بازیگر فضا‌ساز و سیاست‌گذار

در بیشتر مدل‌های کلاسیک برنامه‌ریزی فضایی، اجتماع همواره به‌عنوان مخاطب، مصرف‌کننده یا تابعی از نظم ازپیش‌طراحی‌شده فرض می‌شده است (مختاری و همکاران، ۱۳۹۹). اما با گسترش رویکردهای انتقادی و مشارکتی، جایگاه اجتماع از «ابزار اجرا» به «بازیگر مؤثر» در طراحی و تولید فضا ارتقاء یافته است (نوروزی و جوان، ۱۴۰۰). این دگرگونی، صرفاً مفهومی نیست؛ بلکه بنیان نظری جدیدی برای فهم ساماندهی فضا به‌شمار می‌آید. اجتماع، برخلاف نهادهای رسمی، واجد خاستگاهی ریشه‌دار در بطن فضا است. او با زیستن در فضا، تجربه کردن آن و انباشتن حافظه در بستر آن، به تولیدگر فضایی تبدیل می‌شود. این تولید نه فقط از طریق مصرف یا تملک، بلکه با بازتعریف هدف، کارکرد و آرایش فضا انجام می‌شود. اجتماع می‌تواند فضا را بازچینش کند (مجبی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱؛ Kreijns et al., 2013). کنش فضا‌ساز اجتماع، اغلب در اشکال غیردولتی و غیررسمی ظهور می‌یابد. ساخت‌وساز خودجوش، احیای فضاهای متروک، شکل‌دهی به مسیرهای جدید در بافت‌های فرسوده یا خلق مناسبت‌های جمعی در مکان‌های عمومی، همگی نمونه‌هایی از کنش فضا‌ساز اجتماع‌اند. این کنش‌ها از پایین‌به‌بالا شکل می‌گیرند و غالباً فاقد چارچوب‌های رسمی‌اند، اما به‌شدت مؤثرند. به عنوان مثال در محله خواجه‌ربیع مشهد، شهروندان با ابتکار شخصی و طراحی کوچه‌های امن، الگوی بومی جدیدی از امنیت شبانه ایجاد کرده‌اند که حاصل تجربه زیسته آن‌هاست.

از لحاظ سیاسی، اجتماع واجد نوعی قدرت نرم فضایی است. این قدرت، برخلاف اقتدار متمرکز و رسمی، از مشروعیت، همبستگی و ظرفیت کنش جمعی نشئت می‌گیرد (Zhang, 2020; Haneş & Andrei, 2015). اجتماع با سازماندهی افقی خود، می‌تواند در برابر طرح‌های تحمیلی مقاومت کند، خواسته‌های خود را بر نظم رسمی تحمیل کرده و حتی الگوهای سیاست‌گذاری را بازتعریف کند (Shen, 2020). در بسترهای بحران‌زده یا پس‌بحرانی، اجتماع اغلب تنها نیروی پایدار فضا‌ساز است. نهادهای رسمی ممکن است از کار بیفتند، اما اجتماعات محلی قادرند فضا را باز سازمان دهند، خدمات اولیه را سازماندهی کنند، امنیت نسبی را برقرار سازند و پیوندهای عملکردی را احیا کنند. این پدیده در بحران‌های طبیعی، جنگ‌ها یا فروپاشی‌های حکمرانی مشاهده می‌شود. فضا‌سازی اجتماعی، الزاماً ساخت‌وساز فیزیکی نیست؛ بلکه خلق قواعد، انتظارات و مناسبات عملکردی جدید است (Bourdieu, 2018). برای مثال، ایجاد بازار محلی در یک فضای رهاشده، احیای کوچه به‌عنوان فضای بازی کودکان یا ساماندهی مناسک مذهبی در یک مکان عمومی، همگی نمونه‌های فضا‌سازی‌اند که از سوی اجتماع هدایت می‌شوند. به عنوان نمونه در شهر نودشه در استان کرمانشاه، جامعه محلی با اعتراض مدنی، مانع تخریب کوهستان‌های منطقه توسط معادن شد، بی‌آن‌که از پشتوانه نهادی برخوردار باشند.

کنش سیاست‌گذارانه اجتماع از جنس قانون‌گذاری نیست، اما معنادار و الزام‌آور است. هنگامی که اجتماع، قاعده‌ای را در یک مکان تثبیت می‌کند، این قاعده الزام اجتماعی می‌یابد (Young, 2015). مثلاً محله‌ای که به لحاظ (عرفی) ورود خودرو به آن در ساعت خاصی مجاز نیست، یا فضایی که (عرفی) حریم مقدس تلقی می‌شود، نشان از اعمال سیاست‌گذاری غیررسمی توسط اجتماع دارد. اجتماع همچنین قادر است در تعامل با نهادهای رسمی، به شریک سیاست‌گذاری تبدیل شود. در الگوهای حکمرانی مشارکتی، برنامه‌ریزی محله‌محور و دموکراسی محلی، نقش اجتماع نه صرفاً مشاوره‌ای، بلکه تصمیم‌گیرنده تلقی می‌شود (Riduan, 2024). این تغییر، هم نیازمند نهادسازی است و هم مستلزم پذیرش معرفت فضایی محلی. در فرایند سیاست‌گذاری فضایی، اجتماع می‌تواند اولویت‌ها، نیازها و تعارضات را بهتر از سیستم‌های رسمی شناسایی کند. زیرا تجربه زیسته، فهم موقعیت و حافظه جمعی به آن امتیاز می‌دهد که مدل‌های بالا به پایین فاقد آن‌اند (Gilmore et al., 2023). این امر، اجتماع را به نوعی مرکز تشخیص فضایی بدل می‌کند که از دل واقعیت، نه امر انتزاعی، هدایت می‌شود. نمونه این مسئله را می‌توان در محله ارمنی نشین جلفای اصفهان دید، در این محله قواعد عرفی قدیمی همچون ممنوعیت عبور خودرو هنگام آیین‌های دینی، بدون قانون رسمی اما با الزام اجتماعی رعایت می‌شود.

قدرت فضا‌ساز اجتماع در خلق فضاهایی با کارکرد چندگانه است. برخلاف برنامه‌ریزی‌های سخت‌افزاری که فضا را تک منظوره طراحی می‌کنند، اجتماع با انعطاف‌پذیری و خلاقیت خود می‌تواند یک مکان را هم‌زمان به محل تعامل، اقتصاد خرد، آموزش غیررسمی و مناسک فرهنگی تبدیل کند. این چندگانگی، مزیتی ساختاری برای پایداری فضاست (Pranab & Bansal, 2022). در شرایط نابرابر قدرت، اجتماع ناگزیر از مقاومت فضایی است. این مقاومت می‌تواند به صورت تصرف، بازتخصیص عملکرد، یا بازتعریف معنایی فضا رخ دهد. فضاهای اشغال‌شده، باز تصرف‌شده یا بازتفسیر شده، همه نتیجه مقاومت اجتماع در برابر سیاست‌گذاری رسمی هستند (Hou, 2020). این مقاومت، نوعی سیاست‌گذاری از پایین است. در برخی موارد، اجتماع قادر است شبکه‌هایی از سیاست‌گذاری غیررسمی ایجاد کند. این شبکه‌ها از طریق شوراهای محلی، انجمن‌ها، گروه‌های خودیار یا حتی نهادهای دینی شکل می‌گیرند و قادرند تصمیماتی پایدار درباره نحوه استفاده، حفظ یا تغییر فضا اتخاذ کنند (Meek, 2007). چنین نهادهایی، قدرت رسمی ندارند، اما نفوذ اجتماعی دارند. در مقیاس‌های کوچک‌تر، مانند محله یا کوچه، اجتماع واجد دقت بالا در تصمیم‌گیری‌های فضایی است. این دقت، نتیجه ارتباط مستقیم با مکان، شناخت جزئیات و درگیر بودن در تبعات تصمیمات است. اجتماع در این سطح، سیاست‌گذاری را با زندگی روزمره در هم می‌آمیزد.

همچنین اجتماع نقش مهمی در انتقال دانش فضایی دارد. این دانش، اغلب به صورت ضمنی، تجربی و نسل به نسل منتقل می‌شود (Nettenbreijers et al., 2024). مسیرهای بهینه حرکت، نقاط امن، فضاهای تعامل، مناطق پرریسک این‌ها دانشی هستند که اجتماع در دل خود نگه می‌دارد و از طریق آن‌ها، در سیاست‌گذاری تأثیر می‌گذارد. در طول تاریخ، بسیاری از سازه‌های پایدار در فضاهای جغرافیایی نه حاصل طرح‌های رسمی، بلکه نتیجه سازگاری و پویایی اجتماعات بوده‌اند. محله‌های سنتی، بازارها، فضاهای مذهبی و حتی معماری بومی، بازتاب سیاست‌گذاری زیسته اجتماع در طول زمان‌اند. این ساختارها، محصول خرد فضایی جمعی‌اند (نجاری و مهدی‌نژاد، ۱۳۹۹). درک اجتماع به‌عنوان سیاست‌گذار، نیازمند عبور از فهم متمرکز، یک‌سویه و نهادی از فضاست. باید فضایی را تصور کرد که در آن کنش، تجربه، و تصمیم اجتماعی از طریق درون‌زایی، به ساختار سیاستی بدل می‌شود. این درون‌زایی، هسته تفکر فضایی اجتماع‌محور است. اجتماعی که از ابزار فضا‌سازی و سیاست‌گذاری محروم باشد، نمی‌تواند تداوم یابد. زیرا بقای اجتماع نیازمند سامان‌دهی فضاست؛ و سامان‌دهی فضا، نوعی اعمال حاکمیت است، حتی اگر غیررسمی، غیرمتمرکز و نانهادی باشد. این حاکمیت در سکوت، اما مؤثر است. به عنوان مثال در مناطقی که کماکان الگوی عشیره‌ای حاکم است،

تصمیم‌گیری درباره محل ساخت‌وساز یا استفاده از منابع طبیعی اغلب به نهادهای عرفی مانند «ریش سفیدان» واگذار می‌شود، حتی در غیاب نهادهای رسمی.

- اجتماع به مثابه حافظه و تاریخ‌ساز مکان

مکان صرفاً در فیزیک خود پابرجا نمی‌ماند؛ آنچه دوام و قوام آن را تضمین می‌کند، حضور حافظه جمعی است (Ardakani & Oloonabadi, 2011). اجتماع با زیستن در مکان، تجربه‌های خود را در لایه‌های فضا رسوب می‌دهد و بدین ترتیب، فضا را به ظرف زمان بدل می‌کند (Lai, 2023). مکان از طریق اجتماع به حافظه تبدیل می‌شود. در حافظه اجتماع، فضاها حامل وقایع، عواطف و تجربه‌های مشترک‌اند (Christopoulou & Ringas, 2011). خیابانی که محل تظاهرات بوده، دیواری که یاد شهیدی را در خود دارد، یا چشمه‌ای که نسل‌ها در آن وضو گرفته‌اند، نمونه‌هایی‌اند از این مکان‌های خاطره‌دار. اجتماع، فضا را خاطره‌مند می‌کند و این خاطره‌ها همان تاریخ زنده مکان‌اند. حافظه اجتماعی، تنها در ذهن باقی نمی‌ماند؛ بلکه به فضا انتقال می‌یابد و در آن تثبیت می‌شود. سنگ‌نوشته‌ها، گرافیتی‌ها، اسامی خیابان‌ها، ساختمان‌های به یادگارمانده، همه ابزارهای رمزگذاری خاطره‌اند (Dwyer & Alderman, 2008). فضا به این ترتیب نه فقط مکان حضور، بلکه بایگانی تجربیات اجتماع می‌شود. در میدان ژاله (شهدا) تهران، روایت مردمی از واقعه ۱۷ شهریور همچنان در حافظه محلی زنده است؛ دیواری که سال‌ها تصویر شهدای آن روز را بر خود داشت، به یکی از نمادهای مقاومت جمعی بدل شد.

تاریخ‌سازی اجتماعی مکان، یک فرایند انتخاب‌گر است. اجتماع تصمیم می‌گیرد چه چیزی را به‌خاطر بسپارد و چه چیزی را فراموش کند. این‌گزینه‌ش، اغلب با منطق فرهنگی، سیاسی یا اخلاقی انجام می‌شود (Farrar, 2010). مکان‌هایی که در حافظه باقی می‌مانند، حامل ارزش‌هایی‌اند که اجتماع خواسته آن‌ها را جاودانه سازد. تاریخ‌مندی فضا به اجتماع این امکان را می‌دهد که خود را در بستر زمان پیوسته تعریف کند. اجتماع با رجوع به مکان‌های خاطره‌مند، حس تداوم، انسجام و عمق پیدا می‌کند (Rohr et al., 2017). این رجوع نوعی بازاندیشی در هستی جمعی است که به‌واسطه مکان امکان‌پذیر می‌شود. حافظه فضایی، لزوماً نوستالژیک نیست؛ گاه واجد درد و رنج نیز هست. فضاهایی که مکان وقوع فاجعه، تبعیض یا مقاومت بوده‌اند، همچنان در خاطره اجتماعی حضور دارند (Lili et al., 2019). اجتماع این فضاها را نه فقط به یاد می‌آورد، بلکه در آن‌ها معنا می‌جوید و روایت خود را بازسازی می‌کند.

فضاهایی که اجتماع در آن‌ها حافظه می‌سازد، معمولاً به فضاهای آیینی تبدیل می‌شوند. آیین‌ها، جشن‌ها، سالگردها و گردهمایی‌ها، همه ابزارهایی‌اند که حافظه را در مکان تثبیت می‌کنند. این تثبیت، موجب بازتولید پیوند میان گذشته و حال در بستر فضا می‌شود (Semiz & Özsoy, 2024). وقتی اجتماع حافظه را به فضا می‌سپارد، در واقع تاریخ را مکان‌مند می‌سازد. این مکان‌مندی تاریخ، به جامعه امکان تفسیر خود در زمان را می‌دهد؛ بنابراین، فضا فقط بستر تاریخ نیست؛ بلکه زبان تاریخ است، زبانی که اجتماع با آن به یاد می‌آورد، روایت می‌کند و آموزش می‌دهد. گسست حافظه از فضا، نوعی بی‌زمانی اجتماعی به بار می‌آورد. پروژه‌های نوسازی بدون توجه به حافظه مکان، اغلب باعث بیگانگی، فقدان هویت، و قطع تداوم جمعی می‌شوند. مکان‌هایی که گذشته‌شان پاک می‌شود، برای اجتماع ناآشنا و سرد می‌گردند؛ چون دیگر صدایی از درون ندارند. میدان آزادی تهران، با همه تحولات سیاسی، همچنان یکی از مکان‌های مرجع حافظه جمعی درباره انقلاب ۵۷ باقی مانده است.

اجتماع همچنین با حافظه فضایی خود به مقاومت تاریخی می‌پردازد (Moira & Makris, 2018). در برابر فراموشی تحمیلی، اجتماع تلاش می‌کند خاطره‌ها را زنده نگه دارد؛ با داستان‌گویی، مستندسازی، نگهداشت کالبدی، یا حتی باز خلق مناسک گذشته

(Kos, 2019). این مقاومت، بُعدی سیاسی به حافظه مکان می‌بخشد. در حافظه جمعی، مکان‌ها سلسله‌مراتب دارند. برخی مکان‌ها به نقاط کانونی خاطره بدل می‌شوند و از اهمیت نمادین بیشتری برخوردارند. این مکان‌ها نقش مرجع دارند و دیگر فضاها نسبت به آن‌ها تعریف می‌شوند (Aden et al., 2009). میدان اصلی، بنای تاریخی یا گلزار شهدا، همگی نمونه‌هایی از مکان‌های مرجع حافظه‌اند. حافظه فضا همواره چندلایه است. نسل‌های مختلف، روایت‌های گوناگونی از یک مکان دارند. اجتماع در دل خود هم‌زیستی این روایت‌ها را مدیریت می‌کند یا در تعارض آن‌ها تنش را تجربه می‌کند (Rojas-Granada, 2024). مکان، صحنه‌ای برای کشاکش روایت‌ها و حافظه‌ها می‌شود. در میدان نقش‌جهان اصفهان، روایت گردشگران از زیبایی تاریخی، با خاطرات زیسته بازاریان بومی از تغییر کارکرد فضا در تعارض قرار دارد.

پروژه‌های حافظه زدایی که معمولاً با قدرت‌های سیاسی گره می‌خورند، می‌کوشند مکان‌ها را از گذشته‌شان جدا کنند. تغییر نام خیابان‌ها، تخریب بناهای خاص یا ممنوعیت مناسک، نمونه‌هایی از این پروژه‌هاست (Umar et al., 2024). اجتماع، اگرچه ممکن است در ظاهر شکست بخورد، اما با حافظه پنهان خود، مکان را حفظ می‌کند. در سنت شفاهی که در بسیاری از اجتماعات زنده است، مکان نقش حامل روایت دارد. داستان‌ها در مکان شکل می‌گیرند و از طریق آن منتقل می‌شوند. این داستان‌ها هم حقیقت‌اند و هم اسطوره؛ اما در هر دو حال، حافظه‌ای را حمل می‌کنند که اجتماع بدون آن از هم می‌پاشد (کازمی و همکاران، ۱۳۹۹). حافظه فضایی همچنین ابزاری برای آموزش فرهنگی است. نسل‌های جدید از طریق فضاهای خاطره دار، با تاریخ، ارزش‌ها و هویت جمعی آشنا می‌شوند (Simons et al., 2022). این آموزش، زنده، ملموس و درونی است؛ برخلاف آموزش رسمی که گاه انتزاعی و بی‌ارتباط با زندگی روزمره است. در بستر حافظه، مکان به‌مثابه موزه‌ای زنده عمل می‌کند. اجتماع در مکان راه می‌رود، زندگی می‌کند و هم‌زمان گذشته را لمس می‌کند. این تداخل زمان‌ها، نوعی عمق معنایی به فضا می‌دهد که در آن، اکنون با گذشته آشتی می‌کند و به‌سوی آینده شکل می‌گیرد. نوجوانان در مراسم عاشورا در میدان‌های سنتی شهر، با مفاهیم ایثار و مقاومت نه در کلاس درس، بلکه از دل فضا و آیین‌ها آشنا می‌شوند.

بحث

انسان، هنگامی که در فضا قدم می‌زند، فقط کالبد را تجربه نمی‌کند، بلکه در حال عبور از لایه‌هایی از معنا، تاریخ و پیوند است که توسط اجتماع در آن تثبیت شده‌اند. فضا، پیش از آنکه امر مهندسی شده باشد، بستری است برای بودنی که اجتماع آن را بافت‌مند، درون‌زاست و زنده نگه می‌دارد. در چنین تلقی‌ای، کنش فضایی، امری صرفاً برنامه‌ریزی شده یا از بالا تحمیل شده نیست، بلکه حاصل زندگی و بسط معنا در بطن اجتماع است. در نسبت میان اجتماع و فضا، نمی‌توان به دوگانه‌های ایستا چون ساختار/عاملیت یا مرکز/پیرامون اکتفا کرد. اجتماع نه در حاشیه قدرت، بلکه در متن تکوین فضا حضور دارد؛ آن‌هم نه به‌عنوان سوژه‌ای منفعل، بلکه به‌مثابه فاعل آگاه، خلاق و حافظ زمان. این فاعلیت، نه در تملک کالبدی، بلکه در تملک معنایی، روایی و ساختاری فضا متجلی می‌شود. هیچ فضا، در خلوص هندسی خود، به کار نمی‌آید مگر آنکه در آن روح اجتماع دمیده شده باشد. این روح، از طریق هویت، معنا، قدرت و حافظه در فضا تثبیت می‌شود. آن‌گاه که فضا صرفاً به موضوع سیاست‌گذاری فن محور فروکاسته شود، زوال اجتماعی آغاز می‌گردد؛ زیرا اجتماع از امکان خودتعبیرگری در بستر فضایی محروم می‌شود. امر فضایی، در عین آنکه محسوس و مرئی است، حامل امر نامرئی و پنهان نیز هست. اجتماع، با حک شدن در فضا، نوعی زبان غیرشفاهی می‌سازد که در آن روابط، ارزش‌ها و تمایلات، بی‌آنکه آشکار گفته شوند، بازنمایی می‌گردند. فضا در این حالت، به متن ترجمه نشده‌ای بدل می‌شود که فقط اعضای اجتماع قادر به خواندن آن‌اند.

با تدبیر در مفهوم اجتماع محور از فضا، روشن می‌شود که سیاست‌گذاری صرفاً نوشتن قوانین نیست، بلکه رمزگذاری زیستی است. اجتماع، از طریق خلق نظم، تکرار آیین و حافظه‌سازی، به سیاست‌گذار واقعی فضا بدل می‌شود، بی‌آنکه لزوماً از ابزار رسمی حکمرانی برخوردار باشد. این نوع سیاست‌گذاری، حامل مشروعیتی زاینده از تجربه زیسته است. در پارادایم‌های سنتی جغرافیای سیاسی، اجتماع اغلب به صورت متغیر وابسته تحلیل می‌شد؛ گویی تحت‌تأثیر اراده‌های بالادستی، فضای خود را شکل می‌دهد. اما یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهند که اجتماع می‌تواند منشأ اثر باشد؛ نه تنها در سطح نمادین، بلکه در سازوکارهای ساختاری و تصمیم‌سازی فضایی. این جابه‌جایی تحلیلی، اساس تحول رویکرد اجتماع محور را شکل می‌دهد. نظام دانایی کلاسیک در باب فضا، به واسطه هم‌پوشانی با علوم سخت، گرایشی به این‌همانی میان فضا و قالب کالبدی داشته است. اما ورود رویکردهای انتقادی، پدیدارشناسانه و فرهنگی، این نگاه را به چالش کشیده است. در این منظر تازه، فضا برآمده از روابط انسانی است؛ و در مرکز این روابط، اجتماع به مثابه منبع تولید معنا و نظم قرار می‌گیرد.

فضاهایی که اجتماع در آن‌ها مشارکت ندارد، بی‌ریشه‌اند. این بی‌ریشگی، در کالبد آن‌ها نشت می‌کند؛ فضاهای بی‌کارکرد، بی‌نشانه، بدون حافظه. حتی فضاهای لوکس نیز اگر از پیوند با اجتماع تهی باشند، به سرعت فرسوده می‌شوند؛ زیرا دوام فضا به کیفیت مصالح نیست، به حضور معنوی اجتماع است. اگر اجتماع، توان ساختن روایت در فضا را از دست دهد، دچار اضمحلال معنایی می‌شود. روایت، نه فقط ابزار گفتن گذشته، بلکه امکان تصور آینده است. فضاهایی که توسط اجتماع روایت نمی‌شوند، قابل زیستن نیستند؛ زیرا آینده‌ای برای زیستن در آن‌ها تصور نشده است. در این رویکرد، ضرورت بازتعریف جایگاه اجتماع، تنها یک خواست اخلاقی یا فرهنگی نیست، بلکه یک الزام معرفت‌شناختی برای تبیین واقعیت فضایی است. بدون اجتماع، هرگونه تحلیل فضا دچار اختلال در سطح فهم می‌شود؛ زیرا معنای فضا، از منطبق عددی یا مهندسی بیرون نمی‌آید، بلکه از شعور جمعی ناشی می‌شود.

سیاست فضایی بدون اجتماع، سیاستی ناپایدار، پرهزینه و ناعادلانه خواهد بود. زیرا بی‌توجهی به ساختارهای درونی اجتماع، موجب ایجاد تنش میان برنامه‌ریزی رسمی و واقعیت زیسته می‌گردد. این تنش، اغلب خود را در قالب مقاومت، تخریب یا بی‌تفاوتی نسبت به فضای عمومی نشان می‌دهد. تحقیق حاضر نشان داد که اگرچه فضا واجد ظرفیت‌های شکل‌پذیری فنی است، اما جوهر آن، امری فرهنگی و اجتماعی است. این جوهر، فقط در نسبت با اجتماع است که فهم‌پذیر و ماندگار می‌شود. فضاهایی که اجتماع از آن‌ها رانده می‌شود، صرف‌نظر از کارایی‌شان، در سطح معنایی فروریخته‌اند. در نسبت اجتماع و مکان، نوعی تعهد تاریخی نهفته است. اجتماع فقط به فضا تعلق ندارد؛ آن را تداوم می‌بخشد، معنا می‌کند، در آن مقاومت می‌کند و از طریق آن، خود را تکرار می‌کند؛ بنابراین، اجتماع نه فقط ساکن فضا، بلکه حافظ و مولد آن است.

نتیجه‌گیری

نقطه عزیمت این پژوهش، نقد پیش‌فرض‌هایی بود که فضا را پدیده‌ای صرفاً کالبدی، بالاب‌پایین، و برآمده از اراده‌های رسمی تصور می‌کردند. در تحقیق حاضر، تلاش شد تا فضا نه تنها در نسبت با قدرت، بلکه در پیوند با زیست اجتماعی، تجربه جمعی و ساخت‌های درونی اجتماع مورد مطالعه قرار گیرد. این تغییر زاویه، لزوماً تقلیل فضا به امر فرهنگی یا نمادین نبود، بلکه تدبری بود در فهم سازوکارهای بنیادینی که فضا را نه به‌عنوان ظرفی برای کنش، بلکه خود به‌مثابه حاصل کنش، تفسیر و حافظه اجتماعی می‌سازند. در فرایند تحلیل، روشن شد که اجتماع نه فقط در فضا حضور دارد، بلکه در لایه‌های عمیق‌تری، فضا را سامان می‌دهد، شکل می‌بخشد و جهت‌دار می‌سازد. این سامان‌دهی، به واسطه ساختارهای رسمی انجام نمی‌گیرد، بلکه از دل تجربه‌های زیسته، پیوندهای عاطفی، قاعده‌مندی غیررسمی، و تداوم روایی سر بر می‌آورد. فضا به‌عنوان برساختی اجتماعی، نیازمند توجه به عناصر

زنده‌ای است که درون آن جریان دارند و به آن معنا، نظم و حافظه می‌بخشند. در این میان، اجتماع نقش حلقه واسطی را ایفا می‌کند که از طریق آن، مکان از انتزاع رهایی‌یافته و به پدیده‌ای انسانی بدل می‌شود. این پژوهش، با ارائه چهار محور نظری مستقل، تلاش کرد تا ابعاد گوناگون کنشگری اجتماع در تولید فضا را از زوایای گوناگون تبیین کند. آنچه در این میان برجسته شد، ضرورت عبور از تحلیل‌های اقتدار محور و مهندسی‌گرای رایج بود؛ تحلیلی که اغلب اجتماع را به حاشیه می‌راند، و فضا را تنها از چشم دولت، نهاد یا برنامه‌ریز می‌بیند. چنین نگاهی در دنیای معاصر که سرشار از پیچیدگی‌های هویتی، معنایی، سیاسی و تاریخی است، ناتوان از درک سازوکار واقعی شکل‌گیری فضاهای انسانی خواهد بود. با این فرض، بازاندیشی در جغرافیای سیاسی مستلزم آن است که اجتماع نه تنها به عنوان موضوع مطالعه، بلکه به مثابه مبنای مفهومی تحلیل بازساخته شود. این بازشناسی، به معنای جایگزینی یک متغیر با متغیری دیگر نیست، بلکه ضرورت صورت‌بندی مجدد دستگاه تحلیلی‌ای است که در آن، اجتماع در قلب فرایند تولید فضا قرار می‌گیرد. تنها در این صورت است که می‌توان به فهمی ژرف‌تر از مناسبات قدرت، پایداری فضایی، مشروعیت سیاست‌گذاری و معناپذیری مکان دست‌یافت. افق‌هایی که از این رهافت گشوده می‌شوند، فراتر از تحلیل فضا به مثابه موضوعی مطالعاتی خواهند رفت. در این چشم‌انداز، فضا به بستری برای تحقق اجتماعی، فرهنگی و حتی وجودی انسان بدل می‌شود. از این رو، آینده سیاست‌گذاری فضایی، توسعه محلی، برنامه‌ریزی شهری یا بازآفرینی کالبدی، به موفقیت در درک و به رسمیت شناختن کنشگری اجتماع گره‌خورده است. بی‌توجهی به این امر، بازتولید شکست‌های گذشته در قالب‌های نو خواهد بود. از لحاظ مفهومی، این تحقیق پیشنهادی روشن دارد: عبور از فضای خط‌کشی‌شده مهندسی به سوی فضای تجربه‌شده اجتماعی. این گذار، مستلزم تقویت زبان مفهومی تازه‌ای است که در آن اجتماع، معنا، روایت، حافظه و پویایی به مثابه مفاهیم مرکزی عمل می‌کنند. در چنین دستگاهی، فضا نه فقط به عنوان پیامد قدرت، بلکه همچون تجسم خلاق حیات اجتماعی فهم خواهد شد. در نهایت، این مقاله کوشید تا از خلال بازخوانی مفاهیم و تلفیق نظریه‌ها، بنیانی برای جغرافیای سیاسی اجتماع محور پایه‌گذاری کند. جغرافیایی که در آن، تحلیل فضایی نه از بالا، بلکه از درون تجربه زیسته، روابط متقابل، و استمرار تاریخی اجتماع آغاز می‌شود. چنین نگاهی، ظرفیت آن را دارد که تحولی پارادایمی در درک فضای جغرافیایی ایجاد کرده و مسیرهای تازه‌ای برای پژوهش‌های آتی در تقاطع سیاست، فضا و جامعه بگشاید.

منابع

- افضلی، رسول، بدیعی ازنده‌ای، مرجان، یزدان‌پناه درو، کیومرث و زمانی، عظیم. (۱۴۰۱). مکان و فضا: خوانشی انتقادی. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۱۸(۱)، ۷۲-۱۱۴.
- امیری، نادر. (۱۳۹۹). سالمندان، روایت‌پردازی کودکی و حافظه جمعی. روان‌شناسی پیری، ۶(۳)، ۲۰۵-۲۱۷.
- باقریان، محمد صابر و امیری ریگی، سارا. (۱۴۰۱). تجربه پدیدارشناختی هستی‌شناسانه مکان نمونه موردی: آرامستان تاریخی ظهیرالدوله تهران. نشریه علمی اندیشه معماری، ۶(۱۱)، ۱۳۶-۱۴۸.
- برخوردار، بابک، زارع، لیلا و مختاباد امرئی، سید مصطفی. (۱۴۰۰). بازخوانی نقش هویت اجتماعی در ساخت فضای جمعی (نمونه مورد مطالعه: میدان نقش جهان اصفهان به مثابه فضای جمعی عصر صفوی). منظر، ۱۳(۵۶)، ۳۰-۴۳.
- جان‌پرور، محسن، قربانی سپهر، آرش، قانع، معصومه. (۱۴۰۰). مرزهای طبقاتی مانع اولیه ساماندهی فضای شهر (نمونه موردی؛ کلان‌شهر تهران). توسعه اجتماعی، ۱۶(۱)، ۱۷۹-۲۱۸.
- حبیبی، میترا، و جمشیدی، مژده. (۱۳۹۸). کاربست سنت‌های نظری کنش اجتماعی در خوانش سطوح فضایی با تأکید بر مولفه‌های «زندگی روزمره». مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۹(۳۳)، ۲۷-۵۸.

- ذکی، یاشار، قالیباف، محمدباقر، بدیعی ازندهی، مرجان، موسوی-فر، سید رحمت-الله و مقیمی، سید محمد. (۱۴۰۰). طراحی چارچوب مفهومی بنیان‌های سازماندهی سیاسی فضا در مقیاس جهانی. پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۶(۱)، ۶۳-۹۱.
- علوی نسب اشکذری، فاطمه سادات، بوداقپور، سیامک، و صابرنژاد، ژاله. (۱۳۹۸). تبیین شاخصه‌ها و مؤلفه‌های اجتماع‌پذیری فضاهای اجتماعی در شهر تهران (نمونه موردی مجموعه‌های اجتماعی و عمومی اراضی عباس‌آباد). نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۱۱۲(۱)، ۳۲۵-۳۴۴.
- فرج-الله زاده، روزیتا، صالحی‌نیا، مجید. (۱۴۰۰). بازتعریف مفهوم مکان با تاکید بر فرایند آفرینش و تبیین مرکزیت مکان. باغ نظر، ۱۱۸(۱۰۲)، ۸۲-۶۹.
- فقیه‌الاسلام، مرضیه و کشمیری، هادی. (۱۳۹۹). ارزیابی عوامل مؤثر بر ادراک محیط در فضاهای فرهنگی (مطالعه موردی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی شیراز). معماری و شهرسازی پایدار، ۸(۲)، ۲۰۰-۱۸۷.
- قیمتی، معصومه، اعتصام، ایرج و علایی، علی. (۱۳۹۹). بررسی نقش دلبستگی مکان در شکل‌گیری هویت مکانی نوین، بر پایه پیمایش ظرفیت انطباقی شهروندان از نماهای مسکونی شهری مدرن در منطقه یک شهر تهران. مطالعات هنر اسلامی، ۱۶(۳۹)، ۳۰۸-۳۲۱.
- کاظمی، محسن، نورائی، مرتضی و شعبانی صمغ‌آبادی، رضا. (۱۳۹۹). کارکرد تاریخ شفاهی در انعکاس صدای طبقات اجتماعی خاموش. تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، ۹(۲)، ۱۸۵-۲۱۳.
- کاویانی راد، مراد، شاکری، هادی و جعفری، تیمور. (۱۳۹۸). تاثیر هویت‌های مکانی بر جهت دهی به الگوی فضایی رأی (نمونه پژوهی: حوزه انتخابیه بجنورد، مانه و سملقان، گرمه و جاجرم). پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۴(۴)، ۳۸-۱.
- گلابی، بایزید، بایزیدی، قادر، طهماسبی، ارسلان، و سحابی، جلیل. (۱۳۹۷). کاوش عمیق معنای خانه بومی به روش پدیدار شناسی (مورد مطالعه: خانه روستایی منطقه موکریان ایران). پژوهش‌های روستایی، ۹(۴)، ۶۴۶-۶۶۱.
- گیل امیر رود، ناهید، اسدی ملک‌جهان، فرزانه، و صلواتیان، سیده مامک. (۱۳۹۸). تجربه فضایی روایت و معماری: نقش روایت مکان در بهبود کیفیت فضای موزه‌های نوین ایران. اندیشه معماری، ۳(۶)، ۱۹۰-۲۰۳.
- محبی نژاد، سارا، موحد، خسرو، حیدری، علی‌اکبر و تقی‌پور، ملیحه. (۱۴۰۱). نقش سازماندهی فضایی بر افزایش اجتماع‌پذیری فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی (نمونه مورد مطالعه: مجتمع‌های مسکونی شهر شیراز). فصلنامه مطالعات شهری، ۱۱(۴۳)، ۲۷-۴۰.
- محبوب حلالی، نرجس، مولوی، مهرناز، شبانی، امیرحسین، و ناظمی، الهام. (۱۳۹۹). الگوی سلسله مراتبی معناپذیری مکان با برپایی رویدادها در فضاهای عمومی شهری (مطالعه موردی: بافت پیاده محدوده مرکزی شهر رشت). دانش شهرسازی، ۴(۱)، ۱۱۳-۱۳۲.
- محمدی، جمال و اداک، صائب. (۱۳۹۹). تأملی در دیالکتیک امر اجتماعی و امر فضایی در پرتو آرای هانری لوفور. مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی سابق)، ۲۷(۱)، ۲۲۳-۲۵۲.
- مختاری کرچگانی، علی، توکلی، مرتضی، و احمدی‌پور، زهرا. (۱۳۹۹). مقایسه دستگاه‌های معرفت‌شناسی با محک روش‌شناسی در برنامه‌ریزی فضایی. جغرافیا و توسعه، ۱۸(۵۹)، ۱۸۵-۲۱۰.
- مروجی، احسان، ضیا شهبابی، پرویز و حسینی، مالک. (۱۴۰۰). مفهوم فضا در پدیدارشناسی کاسیرر، هایدگر و اشمیتس. مجله پژوهش‌های فلسفی، ۱۵(۳۴)، ۳۶۳-۳۸۰.

ملک افزلی، علی اصغر، و امینیان، ناهید. (۱۴۰۰). بررسی تاثیر «نوع نحو فضا» بر «میزان اجتماع پذیری» مراکز اجتماعی از منظر فلسفه اخلاقی «رو-در-رویی» لویناس. هویت شهر، ۱۵(۴۸)، ۲۱-۳۴.

نجاری، رعنا و مهدی نژاد، جمال الدین. (۱۳۹۹). ارزیابی نقش عوامل کالبدی و عملکردی در اجتماع پذیری بازارهای سنتی ایران با استفاده از تکنیک نحو فضا (نمونه موردی: بازار تبریز). باغ نظر، ۱۷(۸۵)، ۶۷-۸۲.

نوروزی، سودا و جوان فروزنده، علی. (۱۴۰۰). تحلیل سویه های مفهوم مشارکت در فرایند طراحی فضاهای عمومی. فصلنامه مطالعات شهری، ۱۰(۳۸)، ۳۹-۶۲.

References

- Afzali, R., Badieli Azandehi, M., Yazdanpanah Dero, K., & Zamani, A. (2022). Place and space: A critical reading. *International Quarterly of Geopolitics*, 18(1), 72-114. {in Persian}
- Amiri, N. (2020). Elderly, childhood narrative and collective memory. *Aging Psychology*, 6(3), 205-217. {in Persian}
- Baqerian, M. S., & Amiri Rigi, S. (2022). Phenomenological-ontological experience of place: Case study of Zahir al-Dawleh historical cemetery in Tehran. *Journal of Architectural Thought*, 6(11), 136-148. {in Persian}
- Barkhordar, B., Zare, L., & Mokhtabad Amrei, S. M. (2021). Rereading the role of social identity in the construction of collective space: Case study of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan as a collective space of the Safavid era. *Manzar*, 13(56), 30-43. {in Persian}
- Janparvar, M., Ghorbani Sepehr, A., & Ghane, M. (2021). Class boundaries as the primary obstacle to urban space organization: Case study of Tehran metropolis. *Social Development*, 16(1), 179-218. {in Persian}
- Habibi, M., & Jamshidi, M. (2019). Application of theoretical traditions of social action in reading spatial levels with emphasis on "everyday life" components. *Urban Sociological Studies*, 9(33), 27-58. {in Persian}
- Zaki, Y., Ghalibaf, M. B., Badieli Azandehi, M., Mousavifar, S. R., & Moghimi, S. M. (2021). Designing a conceptual framework for the foundations of political organization of space at the global scale. *Political Geography Research*, 6(1), 63-91. {in Persian}
- Alavinasab Ashkezari, F. S., Budaqpour, S., & Sabernejad, J. (2019). Explaining the characteristics and components of sociability of social spaces in Tehran: Case study of social and public complexes in Abbasabad lands. *New Attitudes in Human Geography*, 12(1), 325-344. {in Persian}
- Farajollahzadeh, R., & Salehinia, M. (2021). Redefining the concept of place with emphasis on the process of creation and explaining the centrality of place. *Bagh-e Nazar*, 18(102), 69-82. {in Persian}
- Faghiholeslam, M., & Kashmiri, H. (2020). Evaluation of effective factors on environmental perception in cultural spaces: Case study of the National Library and Archives of Shiraz. *Sustainable Architecture and Urbanism*, 8(2), 187-200. {in Persian}
- Gheymati, M., Etesam, I., & Alaei, A. (2020). Investigating the role of place attachment in the formation of modern spatial identity based on the survey of citizens' adaptive capacity from modern urban residential facades in District 1 of Tehran. *Islamic Art Studies*, 16-17(39), 308-321. {in Persian}
- Kazemi, M., Nouraei, M., & Shabani Samghabadi, R. (2020). The function of oral history in reflecting the voice of silent social classes. *Iranian Economic History Research*, 9(2), 185-213. {in Persian}
- Kaviani Rad, M., Shakeri, H., & Jafari, T. (2019). The impact of spatial identities on directing the spatial pattern of votes: Case study of the electoral district of Bojnord, Maneh, Samalqan, Germeh and Jajarm. *Political Geography Research*, 4(4), 1-38. {in Persian}
- Golabi, B., Bayzidi, Q., Tahmasebi, A., & Sahabi, J. (2018). Deep exploration of the meaning of vernacular housing through phenomenology: Case study of rural houses in the Mokrian region of Iran. *Rural Research*, 9(4), 646-661. {in Persian}

- Gil Amirrud, N., Asadi Malekjahan, F., & Salavatian, S. M. (2019). Spatial experience of narrative and architecture: The role of place narrative in improving the quality of modern Iranian museums. *Architectural Thought*, 3(6), 190-203. {in Persian}
- Mohebbinejad, S., Movahed, K., Heidari, A. A., & Taghipour, M. (2022). The role of spatial organization in increasing the sociability of open spaces in residential complexes: Case study of residential complexes in Shiraz. *Urban Studies Quarterly*, 11(43), 27-40. {in Persian}
- Mahjoub Halali, N., Molavi, M., Shabani, A. H., & Nazemi, E. (2020). The hierarchical pattern of place meaningfulness through events in urban public spaces: Case study of the central pedestrian area of Rasht. *Urban Planning Knowledge*, 4(1), 113-132. {in Persian}
- Mohammadi, J., & Adak, S. (2020). Reflections on the dialectic of the social and the spatial in light of Henri Lefebvre's views. *Sociological Studies*, 27(1), 223-252. {in Persian}
- Mokhtari Karchgani, A., Tavakoli, M., & Ahmadi Pour, Z. (2020). Comparison of epistemological apparatuses with methodological criteria in spatial planning. *Geography and Development*, 18(59), 185-210. {in Persian}
- Morowji, E., Zia Shahabi, P., & Hosseini, M. (2021). The concept of space in the phenomenology of Cassirer, Heidegger, and Schmitz. *Journal of Philosophical Research*, 15(34), 363-380. {in Persian}
- Malek Afzali, A. A., & Aminian, N. (2021). Investigating the effect of "space syntax type" on the "degree of sociability" of social centers from the perspective of Levinas's ethical philosophy of "face-to-face" encounter. *City Identity*, 15(48), 21-34. {in Persian}
- Najari, R., & Mahdinejad, J. D. (2020). Evaluation of the role of physical and functional factors in the sociability of traditional Iranian bazaars using space syntax technique: Case study of Tabriz Bazaar. *Bagh-e Nazar*, 17(85), 67-82. {in Persian}
- Norouzi, S., & Javan Forouzandeh, A. (2021). Analyzing the dimensions of the concept of participation in the process of public space design. *Urban Studies Quarterly*, 10(38), 49-62. {in Persian}
- Aden, R. C., Han, M. W., Norander, S., Pfahl, M. E., Pollock, T. P., Jr., & Young, S. L. (2009). Recollection: A proposal for refining the study of collective memory and its places. *Communication Theory*, 19(3), 311-336. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2009.01345.x>
- Agnew, J. A. (2002). *Place and politics in modern Italy* (No. 243). University of Chicago Press.
- Álvaro, D. (2010). Los conceptos de "comunidad" y "sociedad" de Ferdinand Tönnies. *Papeles del CEIC. International Journal on Collective Identity Research*, 1, 1-24.
- Ardakani, M. K., & Oloonabadi, S. S. A. (2011). Collective memory as an efficient agent in sustainable urban conservation. *Procedia Engineering*, 21, 985-988. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.2103>
- Bellah, R. N. (2011). Morale, religion et société dans l'œuvre durkheimienne. *Archives Des Sciences Sociales Des Religions*. <https://doi.org/10.3406/ASSR.1990.1311>
- Bourdieu, P. (2018). Social space and the genesis of appropriated physical space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(1), 106-114. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12534>
- Breuer, I. (2020). Husserl and Merleau-Ponty: The affective bodily experience of architectural space. <https://doi.org/10.2478/gth-2020-0024>
- Cankurt Semiz, S. N., & Özsoy, F. A. (2024). Transmission of spatial experience in the context of sustainability of urban memory. *Sustainability*, 16(22), 9910. <https://doi.org/10.3390/su16229910>
- Carman, T. (2009). Merleau-Ponty and the mystery of perception. *Philosophy Compass*, 4(4), 630-638. <https://doi.org/10.1111/J.1747-9991.2009.00221.X>
- Chivallon, C. (2004). Espace, mémoire et identité à la Martinique. La belle histoire de «Providence» [Space, memory and identity in Martinique. The beautiful story of "Providence"]. *Annales de géographie*, 400-424. <https://doi.org/10.3406/GEO.2004.21631>
- Christopoulou, E., & Ringas, D. (2011). CLIO: Context supporting collective city memory. *2011 Fifth FTRA International Conference on Multimedia and Ubiquitous Engineering*, 6-11. <https://doi.org/10.1109/muc.2011.12>
- Costa, G. M. (2007). Teorias sócio-espaciais: Diante de um impasse [Socio-spatial theories: Facing an impasse]. *Etc... Espaço, Tempo e Crítica*, 1(2).

- Dutta, S. (2022). Changing paradigms of territory and boundary studies in political geography. *International Studies*, 59(3), 252-272. <https://doi.org/10.1177/00208817221118786>
- Dwyer, O. J., & Alderman, D. H. (2008). Memorial landscapes: Analytic questions and metaphors. *GeoJournal*, 73(3), 165-178. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9201-5>
- Elam, A., & Sardana, D. (2008). The potential of Parsons' systems theory for the study of entrepreneurship (summary). *Frontiers of Entrepreneurship Research*, 28(4).
- Farrar, M. E. (2010). Amnesia, nostalgia, and the politics of place memory. *Political Research Quarterly*, 64(4), 723-735. <https://doi.org/10.1177/1065912910373553>
- Gilmore, A. B., Fabbri, A., Baum, F., Bertscher, A., et al. (2023). Defining and conceptualising the commercial determinants of health. *The Lancet*, 401(10383), 1194-1213. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(23\)00013-2](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(23)00013-2)
- Haneş, N., & Andrei, A. (2015). Culture as soft power in international relations. *International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION*, 21(1), 32-37. <https://doi.org/10.1515/kbo-2015-0005>
- Hou, J. (2020). Public space as a space of resistance and democratic resilience. In *Companion to Public Space* (pp. 335-345). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351002189-26>
- Jiménez, A. (2003). On space as a capacity. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9(1), 137-153. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.T01-1-00008>
- Kos, M. (2019). The importance of national museums in preserving collective memory. *Ars & Humanitas*, 13(1), 234-247. <https://doi.org/10.4312/ars.13.1.234-247>
- Kreijns, K., Kirschner, P. A., & Vermeulen, M. (2013). Social aspects of CSCL environments: A research framework. *Educational Psychologist*, 48(4), 229-242. <https://doi.org/10.1080/00461520.2012.750225>
- Lagopoulos, A. P. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy. <https://doi.org/10.1515/SEMI.2009.007>
- Lai, S. (2023). Urban plazas: The politics of space in urban constraints. *Journal of Architectural Research and Development*, 7(1), 8-16. <https://doi.org/10.26689/jard.v7i1.4553>
- Lennon, M., & Moore, D. (2019). Planning, 'politics' and the production of space: The formulation and application of a framework for examining the micropolitics of community place-making. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 21(2), 117-133. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2018.1508336>
- Lili, Q., Jie, Z., Chunhui, Z., Honglei, Z., & Yongrui, G. (2019). The relationships among post-disaster collective memory, place identity and place protection intention of local residents: A case study of Wenchuan earthquake ruined town of Beichuan. *Geographical Research*.
- Liu, J. H., & László, J. (2007). A narrative theory of history and identity. In G. Moloney & I. Walker (Eds.), *Social representations and identity* (pp. 85-107). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230609181_6
- Low, S., & Smith, N. (Eds.). (2006). *The politics of public space*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203390306>
- Massey, D. (1974). Social justice and the city: A review. *Environment and Planning A*, 6(2), 229-235. <https://doi.org/10.1068/a060229>
- Meek, J. W. (2007). Policy networks. In *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* (pp. 1491-1494). Routledge. <https://doi.org/10.1081/e-epap2-304>
- Mele, V. (2017). Social interaction. In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory* (pp. 1-4). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118430873.est0811>
- Mesure, S. (2015). Communauté et société [Community and society]. *Sociologie*.
- Moira, M., & Makris, D. (2018). Cultural memory in its spatio-narrative-augmented reality. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 14(2), 153-171. https://doi.org/10.1386/macp.14.2.153_1
- Mondada, L. (2011). The interactional production of multiple spatialities within a participatory democracy meeting. *Social Semiotics*, 21(2), 289-316. <https://doi.org/10.1080/10350330.2011.548650>

- Nettenbreijers, K., Tromp, E., & Perez, P. (2024). Knowledge uptake from lived experience regarding sustainable groundwater management: Complementing scientific knowledge in urban policymaking. *Sustainability Science*, 19(5), 1763–1772. <https://doi.org/10.1007/s11625-024-01525-2>
- Netto, V. (2007). *Practice, communication and space: A reflection on the materiality of social structures* [Doctoral dissertation, University of London].
- Nölke, A. (2014). World-system theory. In *Theories of international relations* (pp. 198-213). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315797366-19>
- Oh, K. (2024). A non-conforming technocratic dream: Howard Scott's technocracy movement. *Management & Organizational History*, 19(2), 108–123. <https://doi.org/10.1080/17449359.2024.2343657>
- Pranab, P., & Bansal, V. (2022). Investigating the idea of multifunctional public spaces for sustainable communities. *ECS Transactions*, 107(1), 18923–18938. <https://doi.org/10.1149/10701.18923ecst>
- Ribeiro, A. K., & Lyra, M. C. (2008). O processo de significação no tempo narrativo: Uma proposta metodológica [The process of signification in narrative time: A methodological proposal]. *Estudos de Psicologia (Natal)*, 13, 65-73. <https://doi.org/10.1590/S1413-294X2008000100008>
- Riduan, A. (2024). Citizen participation in policy decision-making. *International Journal of Multidisciplinary Approach Sciences and Technologies*, 1(2), 65–74. <https://doi.org/10.62207/fz1xn342>
- Rohr, M., Tröger, J., Michely, N., Uhde, A., & Wentura, D. (2017). Recognition memory for low- and high-frequency-filtered emotional faces: Low spatial frequencies drive emotional memory enhancement, whereas high spatial frequencies drive the emotion-induced recognition bias. *Memory & Cognition*, 45(5), 699–715. <https://doi.org/10.3758/s13421-017-0695-2>
- Rojas-Granada, C. (2024). Intergenerational transmission of social memory: A narrative review. *Families, Relationships and Societies*, 1–15. <https://doi.org/10.1332/20467435y2024d000000027>
- Rose, G. (1997). Spatialities of 'community', power and change: The imagined geographies of community arts projects. *Cultural Studies*, 11(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/09502389700490011>
- Rutanen, N. (2014). Lived spaces in a toddler group: Application of Lefebvre's spatial triad. In *Lived spaces of infant-toddler education and care: Exploring diverse perspectives on theory, research and practice* (pp. 17-28). https://doi.org/10.1007/978-94-017-8838-0_2
- Rutanen, N. (2017). Spatial perspective on everyday transitions within a toddler group care setting. In *Studying babies and toddlers: Relationships in cultural contexts* (pp. 49-62). https://doi.org/10.1007/978-981-10-3197-7_4
- Sasín, M. G. (2012). Why did he call it "community"? An approach to the place of the societal community in the theory of Talcott Parsons. *Sociológica (México)*, 27(77), 71-107.
- Shen, M. (2020). Conclusion and discussion. In *Springer Geography* (pp. 113–123). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1660-3_7
- Simons, G., Mukhin, M., Oleshko, V., & Sumskeya, A. (2019). Digitalization of communicative and cultural memory and the problems of its intergenerational transmission: Method of interdisciplinary research. *Communication Studies*, 6(4), 920–939. [https://doi.org/10.24147/2413-6182.2019.6\(4\).920-939](https://doi.org/10.24147/2413-6182.2019.6(4).920-939)
- Speller, G., Lyons, E., & Twigger-Ross, C. (2003). A community in transition: The relationship between spatial change and identity processes. *Social Psychological Review*, 4, 3-22.
- Stanek, L. (2011). *Henri Lefebvre on space: Architecture, urban research, and the production of theory*. University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816666164.001.0001>
- Terlouw, K. (2017). *Local identities and politics: Negotiating the old and the new*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315457536>

- Trotsuk, I. (2024). T. Parsons's "societal community" in the theoretical and empirical interpretation of J. Sciortino. *Sociological Review*, 23(2), 204-230. <https://doi.org/10.17323/1728-192x-2024-2-204-230>
- Tule, L. (2018). Organización del espacio global en la geopolítica "clásica": Una mirada desde la geopolítica crítica [Organization of global space in "classical" geopolitics: A view from critical geopolitics]. *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 13(1), 221-238. <https://doi.org/10.18359/RIES.2864>
- Umar, F., Winarso, H., & Kustiwan, I. (2024). "Bats are part of us": The role of bats in shaping community identity in Watansoppeng city, Indonesia. *City and Environment Interactions*, 21, 100139. <https://doi.org/10.1016/j.cacint.2023.100139>
- Viljoen, M. (2010). Embodiment and the experience of built space: The contributions of Merleau-Ponty and Don Ihde. *South African Journal of Philosophy*, 29(3), 306-329. <https://doi.org/10.4314/sajpem.v29i3.59153>
- Vladimirovna, M. I. (2015). Organization and social structure (T. Parsons' view). *Bulletin of the Buryat State University. Philosophy*, 6, 81-85.
- Wise, J. M. (2000). Home: Territory and identity. *Cultural Studies*, 14(2), 295-310. <https://doi.org/10.1080/095023800334896>
- Yang, Y., Yeh, H., & Wong, W. (2010). The influence of social interaction on meaning construction in a virtual community. *British Journal of Educational Technology*, 41(2), 287-306. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2009.00934.x>
- Young, H. P. (2015). The evolution of social norms. *Annual Review of Economics*, 7(1), 359-387. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080614-115322>
- Zhang, V. Q. (2020). Being-in-the-Apple-store: A genetic phenomenological sociology of space. *Human Studies*, 43(4), 667-682. <https://doi.org/10.1007/s10746-020-09559-y>
- Zi-kai, Z. (2007). Review of Henri Lefebvre's *The Production of Space*. *Journal of Jiangsu University*.